

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Özkan CİĞA

Dicle Üniversitesi
Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
ozkanciga@hotmail.com
ORCID

**ALİ EMİRİ DİVANINDA AŞKIN
HÂLLERİ**

THE STATES OF LOVE IN ALI
EMIRI'S DIVAN

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 10.07.2024	Received Date: 10.07.2024
Kabul Tarihi: 14.09.2024	Accepted Date: 14.09.2024
Yayınlanma Tarihi: 30.09.2024	Date Published: 30.09.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Ciğa, Özkan. "Ali Emîri Divanında Aşkın Hâlleri". *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* Vefatının 100. Yılında Ali Emîri Özel Sayısı, (Eylül 2024), 62-101.

Ciğa, Özkan. "The States of Love in Ali Emiri's Divan". *Hikmet-Journal of Academic Literature Special Issue on the 100th Anniversary of Ali Emiri's Death*, (September 2024), 62-101.

10.28981/hikmet.1514098

HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
VEFATININ 100. YILINDA
ALİ EMİRİ ÖZEL SAYISI
YIL 10, EYLÜL 2024

Doç. Dr. Özkan CİĞA

ALİ EMİRİ DİVANINDA AŞKIN HÂLLERİ

THE STATES OF LOVE IN ALI EMİRİ'S DIVAN

ÖZ

Aşk, asırlar boyunca âşık, ma'sûk ve rakip sarmalında, mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî formuyla edebî metinlerde yerini almıştır. Özellikle klasik Türk şiirinde aşk olgusu, şairlerin edebî söylem ve hayal dünyası bağlamında geniş bir yelpazede sunulmuştur. Divan şiirinde aşk; çoğunlukla ma'sûka kavuşma arzusuyla ortaya çıkan ama vuslattan ziyade bu yolda yaşanan ızdırabın dile getirilmiş hâlidir. Aynı şekilde Allah'ın rızasını kazanma ve ona ulaşma gayretinde çekilen sıkıntılar hakikî/ilahî aşk imajı çerçevesinde anlatılırken; mecazî/beşerî aşkta ise ma'sûkun güzellik unsurları ve ona kavuşma arzusu sanatsal söylemlerle en iyi şekilde verilmeye çalışılır.

Bu çalışmada, Osmanlı medeniyetinin son dönemlerinde yetişmiş ender şahsiyetlerden biri olan Diyarbakirli Ali Emiri'nin Divan'ı aşk bağlamında incelenmiştir. Divan'ında yer alan şiirlerde sevginin bir üst derecesi olarak kitaba, ilme, vatana, millete olan aşkın yanı sıra klasik üslupta da benimsenen mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî aşka yönelik tasavvurlar, mecazlar ve benzetmeler ele alınmıştır. Böylece Ali Emiri'nin aşk kavramına dair fikirleri, şiirlerinden hareketle anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan Şiiri, Ali Emiri, Aşk, Mecaz, Mana.

ABSTRACT

Love, throughout the centuries, has found its place in literary works within the spiral of the lover, the beloved, and the rival, in both metaphorical/human and real/divine forms. Particularly in classical Turkish poetry, the concept of love is presented across a broad spectrum within the context of the poets' literary discourse and imagination. In Divan poetry, love is often expressed as the yearning to unite with the beloved, though it is mostly the suffering endured on this path, rather than the union itself, that is voiced. Similarly, the hardships endured in the pursuit of attaining God's favor and reaching him are depicted within the image of real/divine love, while in metaphorical/human love, the beloved's beauty and the desire for union are conveyed in the most artistic manner.

In this study, the Divan of Ali Emiri, one of the rare figures who emerged in the final periods of Ottoman civilization, is examined in the context of love. In the poems found in his Divan, metaphors, imagery, and comparisons related to metaphorical/human and real/divine love also adopted in the classical style are explored, alongside his love for books, knowledge, homeland, and nation, which represents a higher degree of affection. Thus, Ali Emiri's perspectives on the concept of love are explained through the lens of his poetry.

Keywords: Divan Poetry, Ali Emiri, Love, Metaphor, Meaning.

Giriş

Aşk/ışık, Arapça kökenli bir kelime olup “sarmaşık” anlamına gelen “aşeka” kelimesiyle özdeşleştirilir. Sözlüklerde “aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi, sevda, amor” (Akalin vd., 2011, 171), “bir kimse veya bir şeye karşı duyulan çok kuvvetli sevgi ve bağlılık, aşırı muhabbet” (Ayverdi vd., 2011, 200), “sevgi, tutku, muhabbet” (Parlatır, 2014, 112) şeklinde anlamlandırılmıştır. Kur’an ve sahih hadislerde aşk kelimesi geçmemesine rağmen bu kelime “sevgi” çoğunlukla hub ve muhabbet, bazen de meveddet kelimeleri ve bunların müştaklarıyla ifade edilir. “Allah sevgisinden çok Allah korkusuna ağırlık veren ilk zâhidler de aşktan söz etmemişlerdir. İlk defa II. (VIII.) yüzyılda Allah ile kul arasındaki sevgiyi anlatmak üzere nâdiren de olsa aşk kelimesinin kullanılmaya başlandığını gösteren rivayetler vardır.” (Uludağ, 11 Haziran 2024). Bir kısım tasavvuf sözlüklerinde ise aşk, “ifrât-ı muhabbet, iki rûhun birbirine ziyâde iltifât ve teânukudu” (Seyyid Mustafa Rasim Efendi, 2013, 791) “sevda, coşkunluk, bir şeye karşı aşırı düşkünlük” (Şimşek, 2017, 43), “aşırı derecedeki sevgi” (Cebecioğlu, 2009, 65) manalarıyla karşımıza çıkar.

Kelime kökeni itibarıyla yukarıda yer alan anlamlar çerçevesinde algılanan aşk, insan merkezli kâinat tasavvurunda ise her medeniyette büyük önemi haiz olmakla birlikte özellikle eski Yunan ve İslam felsefesinde sıkça işlenen bir konu olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda Antik Çağ düşünürlerinden Empedokles’in yazılarında aşk ve sevginin kozmolojik bir unsur olarak ifade edildiği görülür. “Bu filozofa göre âlem, aşk ve nefret unsurlarının birleştirip ayrıştırdığı dönüşümlü bir oluş ve bozulma sürecinden sonra meydana gelmiştir.” (Kutluer, 11 Haziran 2024). Aşk konusunda Empedokles’in yazılarından ziyade İslam filozoflarına esin kaynağı olan ilk metinlerin Eflatun ve Aristo’ya ait olduğu bilinmektedir. Özellikle Eflatun’un *Phaidros* adlı eserinde yer alan diyalogda aşkın bir tür sapıtma, bir ruh hastalığı olarak yorumlanması ancak bu deliliğin cismanî ve ilâhî olmak üzere iki ayrı karakterde olabileceğinin vurgulanması İslam filozoflarının dikkatini çekmiştir (Eflatun, 1943, 12, 33, 34; Kutluer, 11 Haziran 2024). Bu minvalde Ebû Bekir er-Râzî ve Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî aşkı bir tür ruh hastalığı olarak görmüş ve iffetsizlik olarak değerlendirmişlerdir (Kutluer, 11 Haziran 2024). El-Kindî’nin aşka dair felsefî görüşünden sonra “Özellikle *İhvân-ı Safâ’nın Resâ’il’inde aşk konusuyla ilgili olarak ileri sürülen farklı felsefî görüşler, konuya duyulan ilginin canlı şekilde devam ettiğini gösterir. Resâ’il’de Eflâtun’un aşkı bir tür ruh hastalığı ve cinnet hâli sayan fikirlerinin yanı sıra Aristo’nun aşkı sevginin ifrat şekli kabul eden görüşü nakledilerek aşka olumsuz tarzda yaklaşan felsefî görüşlere iştirak edilmediği belirtilir. İhvân’a göre aşk bir fazilettir; hatta Allah’ın yaratıklara bir lütfudur.*” (Kutluer, 11 Haziran 2024).

Yukarıda izahı bulunan felsefî görüş ve değerlendirmelerle birlikte aşk, divan şiirinde şairlerin edebî söylem ve hayal dünyası bağlamında geniş bir yelpazede sunulmuştur. Bir nev’i aşk, ma’sûka kavuşma arzusuyla ortaya çıkan ama vuslattan ziyade bu yolda yaşanan ızdırabın dile getirilmiş hâlidir. Allah’ın rızasını kazanma ve ona ulaşma gayretinde çekilen sıkıntılar

hakikî/ilahî aşk imajı çerçevesinde anlatılırken; mecazî/beşerî aşkta ise ma'şûkun güzellik unsurları ve ona kavuşma arzusu sanatsal söylemlerle en etkileyici şekilde verilmeye çalışılır. Divan şiirinde tasavvuf merkezli bir bakış açısıyla işlenen ilahî aşk, mecazî aşka nazaran daha üst bir seviyede değerlendirilir ve asıl aşkın ilahî aşk olması gerekliliği üzerinde durulur. Mecazî aşkın ilahî aşka ulaşmada bir rehber olduğu, aynı şekilde ilahî aşkın da Allah'a kavuşmada bir yol olduğu dile getirilir. Bu minvalde Seyyid Mustafa Rasim Efendi tasavvuf sözlüğünde mecazî ve ilahî aşk için şu değerlendirmelerde bulunur: “*Âşıklar, gerek mecazî ve gerek hakikî olsun râh-ı Hak'da bize kılavuzdur. Aşk-ı mecazînin vusûl-i Hakk'a vesîle olduğu budur ki aşk-ı hakikî ma'şûk-i hakikîye vâsita olduğu gibi, aşk-ı mecazî dahi aşk-ı hakikîye tarîkdir*” (2013, 789). Buna göre mecazî ve ilahî aşkın aslında Allah'a kavuşma yolunda bir rehber veya araç olarak algılandığını söylemek mümkündür. Ayrıca ilk dönemlerde Arap ve Fars edebiyatında esas olarak aşk konusunu ele alan, *hadarî* ve *uzrî* gazel diye adlandırılan türler, kaside nazım şekliyle teşekkül etmiştir. Bu türler, geleneksel aşktan bağımsız olarak hadarî ve uzrî aşk bağlamında tanımlanmış ve klasik Türk şiirinde de karşılık bulmuştur. Hadarî gazel; aşk, kadın, şûhluk, haz, zevk, eğlence, gününü gün etme gibi konularını ihtiva ederken; uzrî gazel, bir tür olarak dünyevî aşkın temiz ve ulvî boyutunu kapsar. Bu türdeki gazelde iki kişi arasında yaşanan bedensel haz ve arzudan, fiziksel temastan uzak tamamen saf ve temiz bir aşk söz konusudur (Armutlu, 2020, 15-18). “*Uzrî gazelin klasik Fars ve Türk şiirindeki karşılığı 'aşk-ı pâk' çerçevesinde oluşturulan âşıkâne gazel ve onun anlam dünyasıdır*” (Armutlu, 2020; 16). Daha önce bahsedilen mecazî aşkın ilahî aşka inkılabı hususunun aslında uzrî aşkla doğrudan bağlantılı olduğu görülür. Nitekim fiziksel haz ve temastan ziyade aşkın ulvî boyutunu esas alan uzrî aşkın beşerî aşk ile tasavvufî aşk arasında bir vasıta olduğu muhtemeldir (bk. Armutlu, 2020, 15-18, 71-119, 151-168, 273-316, 325-331). Bu bakış açısıyla hareket eden divan şairleri olduğu gibi aşkın kendisini ön planda tutan asıl mevzunun aşk olduğunu dile getiren şairler de vardır. Bu bağlamda divan şairlerinin aşk anlayışını idrak etme ve buna istinaden klasik Türk şiirini aşk bağlamında inceleme fırsatı sunan pek çok çalışma mevcuttur (bk. Batislam, 2003; Aydemir, 2010; Babacan, 2010; Çeltik, 2010; Gönel, 2010; İspir, 2010; Kazan, 2010; Koç Keskin, 2010; Kola, 2016; Ekici, 2017; Arı, 2018; Değer, 2020; Kaya, 2021). Söz konusu çalışmalarda şiirlerden hareketle aşkın anlam dünyası, tasavvuru ve şairlerin aşka dair düşünceleri incelenmiş, böylece tespit edilen farklılıklar dile getirilmiştir.

Bu çalışmada son asır Osmanlı medeniyetinin yetiştirmiş olduğu meşhur simalardan biri olan Diyarbekirli Ali Emîrî Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecek ve akabinde *Divan*'ı aşk bağlamında incelenecektir. Divan'ında yer alan şiirlerde klasik üslupta benimsenen mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî aşka yönelik tasavvurlar, mecazlar ve benzetmeler ele alınacaktır. Ayrıca Ali Emîrî Efendi'nin kitaba, ilme, vatana ve millete olan derin muhabbetinden ötürü bir tür aşk olarak algılanan bu

bağlılığı dile getirilecek olup şiirlerinden hareketle Ali Emîrî Efendi'nin aşk kavramına dair fikirleri anlatılmaya çalışılacaktır.

1. Ali Emîrî Efendi'nin Hayatı ve Eserleri¹

1274/1857 yılında Diyarbakır'da dünyaya gelen Ali Emîrî Efendi, Diyarbakır'da Emîrîzâdeler diye tanınan kültürlü bir ailenin ferdidir. Onun büyük dedesi Mehmed Emîrî'dir. Ali Emîrî'nin bahsettiği üzere nesebi Hz. Muhammed'e kadar uzanan bir seyyiddir. Ali Emîrî'nin babası Seyyid Mehmed Şerîf kervan işleten bir tüccar olup annesi Zübeyde Hanım ise ev hanımıdır. Zübeyde Hanım Ali Emîrî'nin büyük amcası Şaban Kâmî'nin yeğenidir. Şaban Kâmî Efendi, Ali Emîrî'nin hem hocası hem de büyük amcası olarak onun yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Ahmed Âkîf, Ahmed Reşîd ve Seyyid Mahmûd Ali Emîrî'nin kardeşleri olarak bilinir.

Ali Emîrî ilköğrenimini Diyarbakır'da Sülûkiye Medresesi Sıbyân Mektebi'nde tamamlamış, küçük yaşlarda Diyarbakır'da bulunan pek çok tarihî yapı üzerindeki yazıları okumaya merak sarmıştır. Âşık Ömer ve Sümbülzâde Vehbî'nin divanları ile edebiyatla hemhâl olmaya başlayan Ali Emîrî, kendisinin ifadesi üzerine büyük amcası Şaban Kâmî Efendi'nin kendisine hediye ettiği ve içerisinde beş yüzden fazla şairin dört bin beyit kadar şiirinin bulunduğu mecmuayı kısa sürede ezberlediğini belirtir. Yine aynı şekilde Sultan Abdülaziz Han için yazmış olduğu bir kasidesinde altı yaşından itibaren pek çok eser okuyup şiir ezberlediğini ifade eder (Ali Emîrî, 1328; Yazar- Arslan, 2020, 28-29). Ali Emîrî, büyük amcası Şaban Kâmî Efendi'den ilim tahsil etmiş, daha sonra Şirvân'da ikamet eden dayısı Abdulfettâh Fethî Efendi'nin yanına giderek orada çeşitli eserleri incelemiştir. 1869 yılında Diyarbakır'a dönen Ali Emîrî, bir süre daha Şaban Kâmî Efendi'nin rahle-i tedrisinde kalmıştır. Genç yaşlarda Arapça şiirler kaleme almaya başlamış, on sekiz yaşında telgraf kullanımına dair altı aylık süren bir eğitim almıştır. Hastalığı sebebiyle doktorun hava değişimi tavsiyesi üzerine Mardin'e gitmiş ve orada ilim tahsiline devam etmiştir.

1878 yılında Said Paşa'nın himayesiyle Mardin'de memuriyet hayatına başlayan Ali Emîrî, kısa bir süre sonra istifa ederek tekrar Diyarbakır'a gelmiş ve daha önce yazmaya başlamış olduğu *Mir'âtü'l-Fevâ'id*'i bitirmeye çalışmıştır. Said Paşa'nın tavsiyesi üzerine Abidin Paşa'nın kendisine tevdi edilen görevleri yerine getirmiş ve görev amaçlı Abidin Paşa ile Elazığ, Sivas, İstanbul, Selanik, Adana gibi pek çok yere gitmiştir. Sonraları Ankara, Kozan, İçli, Arnavutluk sınırları dâhilinde bulunan Yanya Vilayeti Leskovik sancağı, Kırşehir, Trablusşam sancağı, Ma'mûretü'l-azîz vilayeti, Erzurum, Yanya, İşkodra, Halep ve Yemen'de çeşitli memuriyetlerde görev almıştır. Yemen'de

¹ Bu bölüm hazırlanırken metin içinde zikredilen kaynakların yanı sıra Ali Emîrî Efendi'nin kendi biyografisine de yer verdiği eseri "Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid" ile Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan'ın hazırlamış oldukları "Ali Emîrî Dîvânı" adlı çalışmadan istifade edilmiştir (bk. Ali Emîrî, 1328; Ali Emîrî 2014; Yazar- Arslan, 2020).

bir yıl kaldıktan sonra hastalığından ötürü görevden ayrılarak emekli olmuştur. Ali Emîrî, memuriyet hayatında göstermiş olduğu gayretinden dolayı Osmanlı Devleti tarafından pek çok nişan ve taltiflerle ödüllendirilmiştir. Emekliliğinden sonra önemli vazifelerde yer alıp vefatından önce Millet Kütüphanesi'nin müdürlüğünü yapmıştır (Yazar- Arslan, 2020, 39-41).

Türk dünyası açısından büyük önemi haiz *Divanu Lüğâti't-Türk* adlı eserin bulunmasına vesile olan Ali Emîrî, kaleme almış olduğu eserlerinin yanı sıra aziz milletine vakfettiği şahsi kütüphanesiyle herkesin takdirini kazanmıştır. Ömrünü ilme adayan ve vatan, kitap âşığı olarak tanınan Ali Emîrî, 23 Ocak 1924 tarihinde Şişli'de bulunan Fransız Hastanesi'nde vefat etmiştir (Kadioğlu, 2005, 557-580; Arslan, 2016, 272-285; Yazar- Arslan, 2020, 24-48).

Yaşadığı çağın aydını, mütefekkir bir şairi olarak Ali Emîrî, Osmanlı döneminin son asrında yetişmiş, geleneğe bağlı ama bir o kadar da gelişime ve teknolojiye meraklı olan bir kişiliğe sahiptir. İlmî derinliğe sahip Ali Emîrî, edebiyat başta olmak üzere sanat, tarih ve dönemin siyasetiyle ilgilenmiş, kaleme aldığı köşe yazılarında sosyal eleştirileri ve şahsi tenkitleri ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Ali Emîrî, hayatının her aşamasında doğruluktan ayrılmayan, vatana ve millete sadakati ile göz dolduran, görevine bağlı bir Osmanlı âlimi olmuştur.

Başlıca eserleri şunlardır: *Cevâhirü'l-Mülûk*, *Levâmi'u'l-Hamîdiyye*, *Mir'âtü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîr-i Âmid*, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, *Esâmî-i Şu'arâ-yı Âmid*, *İşkodra Vilâyeti Osmanlı Sairleri*, *İlmiye Sâlnâmesi'ndeki Terceme-i Hâller*, *Durûb-ı Emsâl*, *Mecma'u'n-Nezâ'ir/Vesâ'iku'l-Âsâr*, *Tenkîdât-ı Edebiyye /Müshabât-ı Edebiyye*, *Vicdânnâmeleri*, *Ezhâr-ı Hakikat*, *Yemen Hâtîrâtı*, *Osmânî Vilâyât-ı Şarkîyyesi*, *Enmûzec Tercümesi*, *Divanlar müstakil eserleri olmakla birlikte Âmid-i Sevdâ*, *Osmanlı Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası* neşrettiği dergilerdir (bk. Ali Emîrî, 1910; Ali Emîrî, 1922; Tevfikoğlu, 1989; Kadioğlu, 2005, 557-580; Çelik, 2007; Ali Emîrî, 2007; Ali Emîrî, 2007a; Kadioğlu, 2008, 9-24; Ali Emîrî, 2013; Tanyıldız, 2014; Ali Emîrî, 2014a; Ali Emîrî, 2015; Arslan, 2016a, 1-14; Ali Emîrî, 2017a; Ali Emîrî 2017; Yazar- Arslan, 2020, 17-80; Arslan, 2023, 11-50).

2. Ali Emîrî Divanı'nda Aşka Dair Tasavvurlar/ Mecazlar/ Benzetmeler

Divanında yer alan şiirlere bakıldığında Ali Emîrî, geleneğe bağlı olmasının yanı sıra edebî söylem ve bağdaştırmalar açısından onun yeni arayışlar peşinde olduğunu söylemek mümkündür. Şiirlerinde; klasik Türk şiirinde kullanılan mazmunlar, mecazlar ve benzetmeler yer aldığı gibi modern dünyanın da etkisiyle aşk, âşık, ma'sûk bağlamında sıra dışı imajlar, hayaller ve tasvirlerle de rastlanır. Örneğin divan şiiri geleneğinde ulaşılamaz olan sevgili tipi Ali Emîrî'nin divanında bazen kendisinden hesap sorulan bazen de haddini bilmesi gereken bir kişi olarak karşımıza çıkar. Hatta

sevgiliye karşı sitemini daha üst bir seviyeye çıkararak onu yetiştiren validesine de çıktığı görülür:

Meh-pâreler de ‘âdet ü erkânı bilmeli

Öğretmemiş o vâlide-i bî-zekâ sana (Yazar- Arslan, 2020, 595)²

Şair, bir sonraki beyitte ise güzelliğin geçiciliğine dikkat çekerek o zaman yalvarma sırasının sevgilide olup sevgiliden intikamını alacağını şöyle ifade eder:

Hüsnün geçince ben alırım senden intikâm

Nahvet düşer bana o zamân ilticâ sana (s. 595)

Nükteli söyleyişleri ile dikkatleri üzerine çeken Ali Emîrî, sevgili yerine bu defa âşıkları hedef hâline getirir ve güzeli sevmeyenleri eşekzâde olarak niteler:

Seviyor der Emîrî bir güzeli

Güzeli sevmeyen eşekzâde (s. 1022)

Aşkı, âşık ve ma’şûku çeşitli benzetmeler yoluyla dile getiren Ali Emîrî, samimi üslubu ve bazen gülümseten yorumlarıyla okurların zihninde güzel bir kurgu bırakmaktadır. Aşağıda yer alan beyitte aşk derdini böylesine şaşılacak bir durum olarak bilmediğini söyledikten sonra sevgiliyi bir tabibe, kendisini ise hastaya benzeterek nabzına vâkıf bir tabib/sevgili bulamadığını ifade eder:

Derd-i ‘aşkı böyle bilmezdim ‘acîb

Bulmadım ben nabzıma vâkıf tabîb (s. 693)

Yukarıda görüldüğü üzere Ali Emîrî, şiirlerinde sık sık dile getirdiği hasta-tabib ilişkisini divan şiirimizde yer alan âşık-ma’şûk metaforu çerçevesinde işlemektedir. Aşağıdaki beyitte de bu hususu görmek mümkündür. Beyitte, sevgiliye seslenerek rakibin artık aşka isti’dadının olmadığını ifade ettikten sonra hastanın vefat ettiğini, bu yüzden de tabibe gerek kalmadığını samimi bir yorumla dile getirir:

Yok rakîbin ‘aşka isti’dâdı terk et ey habîb

Hastamız artık vefât etmiş ne lâzımdır tabîb (s. 694)

Ali Emîrî’nin yukarıda zikredilen sıradışı âşık ve ma’şuku ele alan tasvirlerinin yanı sıra bazı şiirlerinde daha önce de değinildiği üzere şehvetin gölgesinden ve fiziksel temastan uzak, mecazî aşkın ilahî aşka inkılabı

² Çalışmamıza konu olan bu beyitler Sadık Yazar ve Mustafa Uğurlu Arslan’ın hazırlamış oldukları “Ali Emîrî Dîvânı” adlı çalışmadan alıntılanmıştır (bk. Yazar-Arslan, 2020). Ancak divanda yer almasına karşın çalışmamızın mahiyeti gereği alıntılanan beyitlerde transkripsiyon işaretleri kullanılmamış olup ayın ve hemze işaretleri yer almıştır. Söz konusu alıntılarda bundan sonra sadece beyitlerin yer aldığı sayfa numaraları verilecektir.

hususunda köprü vazifesi gören uzrî aşkı görmekteyiz. Ali Emîrî'ye göre aşkına şehvet karıştırmayan âşık, mahşerde korkusuz bir şekilde âyân olur. Ona göre asıl aşk, içerisinde şehvetin yer almadığı aşktır:

O 'âşık kim safâ-yı 'aşkına şehvet karışdırmaz

Felâket-hâne-i mahşerde de ser-bâz olur peydâ (s. 558)

Bir başka beyitte ise şair “samimi aşk” ifadesini kullanarak bize uzrî aşkın bir başka hususunu hatırlatmaktadır. Burada da uzrî aşka göndermede bulunur ancak yaşadığı çağda artık uzrî aşkın yok olduğunu ifade etmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte samimi aşk için şimdi cihanda destanın olmadığını, hakikî sevgi için de dostların kaybolduğunu/bulunmadığını söyleyerek üzüntüsünü dile getirmektedir:

Samîmî 'aşk için şimdi cihânda dâstân ma'dûm

Hakîkî hubb için devr-i zamânda dûstân gâ'ib (s. 649)

Şair, başka bir beytinde aşk ile aklın bir yerde birlikte olamayacağını söyledikten sonra tanık olarak meczup/divâne olan âşıkları göstermektedir. Beyte göre âşıklar, öteden beri sürüp gelen bir meczubiyet hâлиндeler ve bu durum bize divan şiirinde yer alan *bezm-i elest / bezm-i ezel* mazmununu hatırlatır. Bu mazmun bilindiği üzere tasavvufta ve İslam edebiyatında sıkça işlenmektedir. İlahî aşkın, aşkınlık hâlinin ezelden ebede devam ettiğini, âşıklarda süregelen bir meczubiyet hâlinin var olduğunu anlatma bağlamında bu mazmun şiirlerde konu edilir. Hatırlatmak gerekirse mazmun “Allah, ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben “Elestü bi-Rabbiküm (Ben sizin Rabbiniz değil miyim?)” buyurunca ruhlar “Kalû: Belâ (Evet sen bizim Rabbiniz dediler)” (Pala, 2004, 72) sözüyle ikrar vermiş olan insanoğlunun bu söze sadık kalması istenmektedir. Ayrıca bu olay Kur’ân’da Ârâf/172. âyette de anlatılır.³

Bir yerde kararı olamaz 'aşk ile 'aklın

Âşıkları seyr eyle ki şeydâ olagelmiş (s. 870)

Aşağıda yer alan beyitte görüldüğü üzere şair aşkınlık hâlini bir başka boyuta taşır. Aynada kendi aksini gören âşık, aynadaki kişiyi tanıyamadığını dile getirerek ma’sûkun aşkıyla kendi benliğini unutan bir âşık imajı vermektedir. Bu durum aşkınlığın bir üst seviyesidir ki önceki beyitte bahsedilen şeydâlık hâlinin devamı niteliğindedir:

'Aksimi gördükde kimdir bilmedim âyînede

Kendimi 'aşkınla ol rütbe ferâmûş eyledim (s. 932)

³ Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” demişti. Onlar da, “Evet, şahit olduk (ki Rabbinizsiniz)” demişlerdi. Böyle yapmamız kıyamet günü, “Biz bundan habersizdik” dememeniz içindir Ârâf/172 (Altuntaş-Şahin, 2011, 187).

Şair, bir başka beytinde ise aşka seslenerek ruhlara can verenin aşk olduğunu ifade ettikten sonra aşkın kendisinin hakikat kâinatı yani insanoğlunun asıl yurdu olan gerçekler âlemi olduğunu ifade etmektedir. Beyitte şair, ayrıca âlemin var olma sebebi Allah'ın tanınmaya duyduğu muhabbete dair bir hadise göndermede bulunur. Söz konusu hadis şöyledir: “Allah gizli bir hazine iken tanınmak istemiş, bunun için de âlemi yaratmıştır. Bu sözde “tanınma” mârifet, “isteme” de muhabbet kavramlarıyla ifade edilmiştir” (Uludağ, 25 Haziran 2024). Muhabbetin kaynağı olarak da beyitte yer alan “ruhlara can veren ey aşk” ifadesiyle evveliyatta aşkın varlığına dikkat çeker. Nitekim “Sûflere göre mutlak gayb olan Hak ilk önce sevgi şeklinde tecelli ettiği için buna “taayyün-i hubbî” veya “taayyün-i evvel” denilmiştir. Nûr-ı Muhammedî, hakikat-i Muhammediyye ve akl-ı evvel gibi isimler de verilen bu tecellinin gaybdan şehâdete doğru açılım kazanmasıyla muhabbet bütün varlıklara ve zerrelere sirayet etmiş, onların özünü ve var olma sebebini oluşturmuştur. Varlığının aslı muhabbet olduğundan insan ancak muhabbet yolunu izleyip Hakk'ı ve halkı severek Allah'ın yakınlığına erebilir” (Uludağ, 25 Haziran 2024). Söz konusu beyit ise şöyledir:

Sensin ervâha cân veren ey 'aşk

Kâ'inât-ı hakikat olmuşsun (s. 903)

Ali Emîrî, bir başka beyitte ise Allah aşkı olmasa idi kâinatın bir zerresinin bile yaratılmayacağını ifade ederek tekrar bize yukarıda izahı bulunan “Allah gizli bir hazine iken tanınmak istemiş, bunun için de âlemi yaratmıştır.” hadisini hatırlatmaktadır:

Olmasa 'aşk-ı Huda perde-ber-endâz-ı likâ

Zerre-i kevn ü mekân olmaz idi cive-pezîr (s. 346)

Aynı durum aşağıdaki beyit için de geçerlidir. Şair; yerde, gökte, deryada yer alan tüm mevcudatın yaratılışında aşk olduğunu çok güzel bir şekilde ifade etmektedir:

'Aşkdır nakş-bend-i mevcûdât

Yerde gökde havâda deryâda (s. 1021)

Divan şiirinin geleneksel üslubunda sıkça işlenen mecazî ve ilahî aşk, Ali Emîrî'nin şiirlerinde de kendine özgü bir üslup, teşbih ve tasvirlerle yer alır. Ayrıca Ali Emîrî, Allah aşkı başta olmak üzere peygamber aşkı, vatan ve millet aşkı, kitap ve ilim aşkını her fırsatta dile getirir. Ali Emîrî, ilahî aşkı kaleme aldığı beyitlerde yaratıcıyı idrak etme, yaratılış sırrını tefekkür etme ve aşkın mahiyetini anlama yolunda okurlara sorular sorarak bu minvalde farkındalık oluşturur. Örneğin, Ali Emîrî münacaat türünde yazmış olduğu ilk kasidede “kimdir, nerden” gibi sorularla okura Allah'ın kudretini, aşkın kaynağını bulma yolunda sorular sorar:

Kimdir cemâl-i dilberi tâkat-güdâz eden

'Uşşâk-ı zârı kim ediyor 'aşka mübtelâ (s. 198)

Şair, asıl ma'şûkun Allah aşkı olduğunu dile getirdikten sonra hakiki aşka ulaşma adına yine Allah'tan yardım dilemektedir. Bu isteğini aşağıdaki beyitte şöyle dile getirir:

Mahbûb-ı hakîkî bana 'aşkıdır İlâhî

Lutfeyle ulaştır beni mahbûbuma yâ Rab (s. 658)

Aşkı, mecazlar ve yeni bağlamlar vasıtasıyla her defasında alışılmışın dışında bir söylemle dile getiren Ali Emîrî, şiirlerinde yer alan aşka dair diğer tasavvurlar mecazlar ve benzetmeler ise aşağıda maddeler hâlinde sıralanmıştır:

2.1. Vatan, Millet

Ali Emîrî, küçük yaşlardan itibaren ideali uğruna ilim tahsilinden asla vazgeçmemiş, dokuz yaşlarında iken beş yüzün üzerinde şiir ezberlemiş, on yedi yaşlarında Diyarbakır'ın kültür tarihini konu edinen "Mir'atü'l-fevâid" adlı eseri kaleme almıştır. İlmî birikimi ve üstün zekâsı ile dikkatleri üzerine çeken Ali Emîrî, devletin önemli kademelerinde almış olduğu görevleri hakkıyla yerine getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde hayatını sürdüren Ali Emîrî; Tanzimat, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine tanık olmuş bir şahsiyettir. Bu dönemlerde bilindiği üzere Osmanlı'nın siyasî ve askerî üstünlüğü sona ererken yeni dünya düzeninde yeni siyasî otoriteler baş göstermiştir. Ali Emîrî de dönemin diğer aydınları gibi vatan, millet sevdasıyla bu minvalde yazılar kaleme almış, şiirlerinde ecdat yadigarı olan vatan ve millet aşkını işlemiştir (Arslan, 2023, 32-35).

Vatan aşkını vatan için çalışma aşkıyla özdeşleştiren şair, aşağıdaki beytin ilk mısrasında özelden kendine genelde ise tüm vatana seslenerek vatan sevgisiyle çalış, hünerli ol, der. Bir sonraki mısradaki da yeni dünya düzeninde ilimsiz ve sanatsız olma, diyerek öğüt verir:

Hubb-ı vatanla sa'y et Emîrî hünerver ol

Bî-'ilm ü san'at olma cihân ol zamân değil (s. 922)

Şair, bir başka beyitte ise vatan aşkını vatana karşı vicdani bir borç olarak görmektedir. Şair, vatan aşkını bir nura benzetir ve bu nuru vicdanının gizli veya açıktan her zaman ve her şekilde sakladığını belirtmektedir:

Vatan 'aşkı gibi bir nûru vicdânım nihân saklar

Nihân saklar 'ayân saklar hulâsa her zamân saklar (s. 825)

Ali Emîrî, divanında yer alan bir gazelinde ise sevgiliyi tarif ederken gazelin son beytinde o sevgiliye âşık olduğunu ilan eder. Ancak sevgilinin vatan olduğunu açıkladıktan sonra bu sevgilinin hizmetinde canını ortaya koyacak bir hâlde çalıştığını dile getirir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

‘Âşıkız bir güzele ya’nî Emîrî vatana

Cân ile sa’y ederiz hidmet-i cânânemize (s. 1018)

Şair, vatan ve millet sevgisinden bahsederken Osmanlı askerine olan derin muhabbetini de dile getirmeyi ihmal etmez. Şair, aşağıdaki beyitte Osmanlı askerine her zaman iyi, mesut olmaları adına iyi dilek ve temennilerde bulunur:

Âferîn olsun size ey leşker-i ‘Osmâniyân

Var olun mes’ûd olun mesrûr olun her bir zamân (s. 1081)

Vatan ve millet sevgisini her fırsatta dile getiren Ali Emîrî, “millet” redifli gazelinde vatan ve millet için faydalı olma adına en iyi hususun vatan aşkıyla çalışmak, sanat icra etmek ve ilim tahsil etmek olduğunu defalarca tekrar eder. Millet yek-vücut hamiyetle çalıştığı takdirde muvaffak olacağını, geçmişte olduğu gibi bugün de pek çok âlim ve sanatkârların yetişebileceğini söyler. Gazelin son beytinde ise Ali Emîrî, bir uyarıda bulunarak mevcut asrın gaflet içinde geçmesi durumunda kaleme almış olduğu şiiri mezaristanda yâd etmelerini vasiyyet eder. Söz konusu gazelin bir kısmı aşağıda yer almaktadır:

Hünerverler yetişsin san’at îcâd eylesin millet

Hamiyetle çalışsın mülkü âbâd eylesin millet

Çıkar seyr et ne İbni Rüşdlerle İbni Sînâlar

Hele bir kerre ‘azm-i râh-ı ecdâd eylesin millet

...

Vatan evlâdiyız hep dahli yokdur bunda edyânın

Çalışsın ittihâd-ârâ ile ad eylesin millet

‘Umûmî bir uhuvvet hâsıl etsin nûr-ı ‘ismetle

Bütün yek-dîgere şefkatle imdâd eylesin millet

Bu gafletle geçerse ey Emîrî ‘asr-ı hâzırda

Mezâristân içinde nazmımı yâd eylesin millet (s. 703)

2.2. Şehît

Bilindiği üzere İslam inancına göre mü’min biri, Allah yolunda yapılan bir savaşta veya herhangi bir afette vefat etmesi durumunda şehit olur. Ayrıca ilim yolunda canını veren kişi de şehitlerden sayılır ve şehitler ise sorgusuz cennete gireceklerdir. Divan şiirinde bu durum aşk şehidi olarak karşımıza çıkar (Pala, 2004, 423). Ali Emîrî de bir beytinde aşk uğruna kendi canından

vazgeçtiğini “şehîd-i aşk” tamlamasıyla ifade eder. Şair, sevgiliden rakibin ismini unutup bir kenara atmasını isterken kendi canını ise aşkı uğruna feda edebileceğini dile getirir:

Ben şehîd-i ‘aşkınım cânım fedâdır uğruna

Lutf edip nâm-ı rakîbi kûşe-i nisyâna at (s. 714)

2.3. Cibrîl, Hz. Yûsuf, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim Halîl, Mevlânâ

Ali Emîrî, aşka dair kullandığı mecazlar, tasavvurlar ve benzetmelerin yanı sıra şiirlerinde bazen tarihî ve dinî şahsiyetlere de telmihlerde bulunur. Örneğin şair, tasavvufa dair kaleme aldığı bir gazelinde yer alan aşağıdaki beyitte Cebrâil’i hatırlatarak aşk Cebrail’i tarafından kendisine verilen ebedî ömrünün varlığı nedeniyle yok olma tehlikesinden uzak olduğunu ifade etmektedir:

Bir hayât-ı sermedî vermiş bana Cibrîl-i ‘aşk

Sâlimim endîşe-i mahv u tebâhımdan benim (s. 955)

Şair, başka bir beyitte Hz. İbrahim’in ateşe atılma hadisesini hatırlatmaktadır. Bilindiği üzere Hz. İbrahim, dönemin hükümdarı olan Nemrûd’un zulmüne rağmen inandığı kutsal değerlerden vazgeçmemiş ve bu durum sonunda Hz. İbrahim’in ateşe atılmasına sebep olmuştur. Ancak söz konusu ateş Hz. İbrahim’i yakmak yerine Allah’ın emriyle soğumuş ve Hz. İbrahim’e herhangi bir zararı dokunmamıştır. Bu hadise Kur’ân’da Enbiyâ/66-70. âyetlerde yer almaktadır.⁴ Divan şiirinde de çeşitli teşbih ve mecazlar yoluyla bu olaya telmihlerde bulunulur. Şair, söz konusu beyitte kıskanç/rakip olanlar ile Nemrûd’u bir tutarak onlara Allah’ın dostu Halilullah’ın aşk ateşini hatırlatıp vücutlarındaki ateşle dağlanmış yaraları gösterelim demektedir:

Hâside keşf edelim nâr-ı Halîl-i ‘aşkı

Âteş-i dâğımızı gösterelim Nemrûd’a (s. 1013)

Ali Emîrî, bu defa Hz. Yûsuf kıssasına⁵ dikkat çekerek aşk yüzünden yaşadığı sıkıntıyı Hz. Yûsuf’un suçsuz olmasına rağmen düştüğü zindana/kuyuya ve orada çektiği sıkıntılara benzetmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte gam zindanında çekilen sıkıntıları sormaktaki amaç, Yûsuf’a bulunduğu bela kuyusunun mahiyetini anlattırmak mıdır, diyerek ilahî aşkın şiddetini Hz. Yûsuf’un kıssasıyla ifade etmeye çalışmaktadır:

⁴ İbrahim, şöyle dedi: “Öyle ise siz, (hâlâ) Allah’ı bırakıp da, size hiçbir fayda, hiçbir zarar veremeyecek şeylere mi tapacaksınız?” “Yazıklar olsun, size de; Allah’ı bırakıp tapmakta olduklarınıza da! Hâlâ aklınızı başınıza almayacak mısınız?” (İçlerinden bazıları), “Eğer (bir şey) yaparsanız, onu yakın da ilâhlarınıza yardım edin” dediler. “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol” dedik. Ona böyle bir tuzak kurmak istediler. Fakat biz onları en çok zarar edenler durumuna düşürdük. Enbiyâ/66-70 (Altuntaş-Şahin, 2011, 358).

⁵ bk. Yûsuf/1-111. (Altuntaş-Şahin, 2011, 254-266).

Sicn-i gamda çekdiğim ahvâli sormakdan garaz

Yûsuf-ı ‘aşka belâ-yı çâhı söyletmek midir (s. 772)

Bir diğer beyitte şair, gök cisimlerinin yaratılış nedenini Hz. Muhammed’e duyulan sevgiye bağlamaktadır. Şair, burada hüsn-i talil sanatını üstün zekâsıyla güzel bir şekilde işlemektedir. Beyitte ay, güneş ve yıldızların Hz. Muhammed’in aşkıyla cezbeyle tutularak yokluktan sıçrayıp tâ gökyüzüne yaslandığını samimi bir üslupla dile getirir:

Hilâl ü mihr ü encüm cezbe-i ‘aşk-ı Muhammed’le

‘Ademden sıçramış tâ künbed-i devvâra yasdanmış (s. 867)

Şair, aşağıdaki beyitte ise Mevlânâ’nın aşk sırrının kendinde âyân olduğunu, yaratılışın/tabiatının aynasında Allah’ın feyzinin şimşek çakar gibi parıldadığını dile getirir:

Sende zâhirdir Emîrî sırr-ı Mevlânâ-yı ‘aşk

Meşrebin âyînesinde berk urur feyz-i Hudâ (s. 550)

2.4. Kâbe, Kerbelâ, Ravza-i Lâhût, Zemzem, Selsebil

İslam inancına göre kutsiyet atfedilen coğrafi yer, mekân veya doğal kaynakların isimlerine divan şiirinde de rastlamak mümkündür. Divan şairleri söz konusu kutsalları genellikle bilinen özellikleri çerçevesinde konu edinir veya mecazlar yoluyla anlatmak istedikleri duygu ve düşüncelerini destekleyen bir benzetim olur. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, Müslümanların kutsal ibadet yeri olarak bilinen Kâbe, bir yönüyle gerçek manada kutsal mekânı kastettiği gibi bir yönüyle sevgilinin gönlü/kalbi olarak düşünülmüştür. Nitekim divan şiirinde veya tasavvufta Kâbe ile müminin gönlü/kalbi bir tutulur (Pala, 2004, 245). Buna göre şair bu beytinde, ma’şûkun aşk Kâbe’sinde âşıkları fedâ etme niyetinde olduğunu, Allah’ın ona kuvvet vereceğini ve bu nedenle de niyetinden vazgeçmemesi gerektiğini dile getirir:

Ka’be-i ‘aşkında ‘uşşâkı fedâdır niyyetin

Niyyetinden dönme artık Hak verir kuvvet sana (s. 600)

Şair, aşağıda yer alan beyitte Müslümanlar açısından büyük bir matem ve hüznün yeri olan Kerbelâ hadisesine göndermede bulunur. Bu hadise, bilindiği üzere iki İslam ordusunun birbirleriyle savaşması, burada Hz. Hüseyin’in ve taraftarlarının öldürülmesi ile sonuçlanmıştır (Uzun, 27 Haziran 2024). Bu üzüntüyü şair, aşk ile özdeşleştirir ve aşk Kerbelâ’sını benden sorma ki bu durum mahşeri titreten bir savaştır, şeklinde ifade eder:

Sorma benden Kerbelâ-yı ‘aşkı âh

Mahşeri lertzân eder hengâmedir (s. 807)

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte Allah’ın zâtına mahsus olan ilk ve en yüce âlem olarak bilinen âlem-i lâhûta yer verir. Burada şair kendi gönlüne

seslenerek ey gönül, aşkın ulûhiyet âlemi senin gezip dolaşacağın yerdir, sevgilinin boyu ise senin için bir mücevher fidanıdır der:

Ey gönül cevlângehindir ravza-i lâhût-i 'aşk

Kadd-i cânân sanki bir nahl-i mücevherdir sana (s. 603)

Bir diğer beyitte şair, Kâbe'nin yakınındaki meşhur kuyudan çıkan kutsal suya yani zemmeme atıfta bulunur. Şair, burada ilahî aşk bağlamında aşkı zemmeme benzeterek kendisinin aşk zemmimini Hz. Ebû Bekir'in elinden içtiğini, Hz. Ali'nin elindeki bardakta da kevser suyunu bulduğunu söyler. Böylece şair, aslında tasavvuf ve dinî itikad yolunda rehber olarak kabul ettiği dinî şahsiyetleri dile getirmektedir:

İçmişim ben zemm-i 'aşkı yed-i Sıddîk'den

Sâgar-ı dest-i 'Alî'de âb-ı kevser bulmuşum (s. 227)

Şair, başka bir beyitte ise “*selsebîl-i aşk*” ifadesini kullanarak İslam inancına göre cennette bulunduğu inanılan içimi hoş bir pınarı yani selsebili ilahî aşk çerçevesinde ele alır. Aynı beyitte meyhane tasviri yaparak aslında feyiz kaynağı olan tekkeye veya gönüle işaret eder. Kadehler ise hakikatle dolan müminin gönlü olarak düşünülebilir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Kadehler reng alır hum-hâne-i feyz-i hakikatden

O bezme selsebîl-i 'aşk olur sahbâ-yı istignâ (s. 633)

2.5. Âyet, Namâz

Ali Emîrî, şiirlerinde “*aşk*” kelimesini bazen dinî formlar ve kavramlar bağlamında kullanmayı tercih ederek şiirlerine tasavvuf penceresinden bakmamızı sağlar. Örneğin aşağıda yer alan beyitte şair, iyi dilek ve temennilerde bulunarak şöyle der: Sadakatle sürekli aşk namazına iyi niyet et ki namaz kıldığın mihrapta melekler uçsun.

Zîr-i mihrâbında pervâz eylesin lâhûtîyân

Sıdk ile dâ'im namâz-ı 'aşka hüs-n-i niyyet et (s. 721)

Başka bir beyitte ise şair, sevgilinin yüz güzelliğinin delillerini, aşk âyetini yine sevgilinin temiz yüzünden ezber yaptığını, yaşayış tarzı gereği de dost olarak okul çocuğu istediğini dile getirir:

Âyet-i 'aşkı ruh-ı pâkinden ezber etmege

Hem-demim bir tıfl -ı mekteb isterim meşreb bu yâ (s. 643)

2.6. Âb, Havz, Bahr, Deryâ

Bir canlının yaşabilmesi için temel ihtiyaçları başında yer alan su, divan şiirinde çeşitli benzetmeler ve mecazlar aracılığıyla sıklıkla işlenmiştir. Doğanın dört temel birleşeninden biri olan su divan şiirinde “âb”, “mâ”, “zülâl” şeklinde isimlendirilmiştir. Su, gerek hayatî öneminden gerekse temizlik, saflık ve duruluğu temsil etmesi bakımından divan şiirinde pek çok hayal

öğesine konu olmuştur. Su hakkında bazen müstakil şiirler kaleme alınmakla birlikte bazen de divan şiirinde suya dair telmihlere, gelenek ve göreneklere, atasözleri ve deyimlere, dinî ve tarihî şahsiyetlerle özdeşleştirmelere yer verilmiştir. Konumuz itibarıyla Ali Emîrî, aşağıda yer alan beytinde tezattan da faydalanarak aşkın şiddetini anlatma adına “âb-ı aşk”ı, “âteş-efrûz-ı muhabbet” olarak tanımlamaktadır. Yani aşk suyu ateşi alevlendiren bir muhabbetir, demektir. Şair, ikinci mısradan ise daha önce söylediğini açıklayarak ben yağmur gibi çok ağladıkça yârimdeki hiddet o derece artmaktadır, der. Görüldüğü üzere divan şiirinde yer alan âşık ve ma’şûk için geleneksel olarak kabul gören rollere burada da şahit olmaktayız. Nitekim âşık daima sıkıntı çeken ama şikâyetle bulunmayan taraf iken ma’şûk ise verdiği eziyetten âşığı sürekli tecrübe eden bir role sahiptir. Söz konusu beytimiz ise şu şekildedir:

Âteş-efrûz-ı muhabbetdir Emîrî âb-ı ‘aşk

Eşk-bâr oldukça ben yârimde hiddet artıyor (s. 769)

Şair, diğer beyitte yine âşığın akan gözyaşlarını ve dolayısıyla sevgiliye kavuşma arzusuyla çekilen ıstırapı tasvir etmektedir. Şair bu beytinde göz, hasret gözyaşını gönülden alarak akar, aşk havuzunun kaynağı tek iken su yatağı/yolu ise ikidir, der. Ali Emîrî, aşk havuzunun kaynağı birdir derken kavuşma arzusuyla hüznlenen gönüle, iki su yatağı/yolu ise iki gözden akan gözyaşlarına benzetir:

Dîde eşk-i hasreti dilden alır eyler revân

Havz-ı aşkın menba’ı birdir iki mecrâsı var (s. 789)

Başka bir beyitte şair, aşkı deryaya benzetenlere inanmazken kendisini deryaya düşmüş bir hâlde bulunduğunu ifade eder. Ancak aşkın cezbesinden olsa gerek düştüğü deryanın neresi olduğunu bilememektedir. Şairin, bu beyitte aşkı sonsuz ve bir o kadar da çetin bir okyanusa benzettiğini söyleyebiliriz:

‘Aşk için derlerdi deryâdır ben etmezdim kabûl

Şimdi ol deryâya düşdüm sorma deryâ neredir (s. 823)

Aşağıda yer alan mahlas beytinde ise şair, gönül çok büyük aşk denizine düştü ve öldü, sahili olmayan bu denizin her katresi kızıl endişedir, der. Şair burada kulzüm ve bahr kelimelerini ayrı kullanmasına rağmen bize Asya ile Afrika’yı birbirinden ayıran Bahr-i kulzüm yani meşhur Kızıldeniz’i de hatırlatmaktadır ki bu deniz divan şiirinde büyüklüğü ve sahili olmayan bir deniz olarak anılagelmiştir. Sahili olmayan aşk denizinin her katresinin endişe olması ise âşığın düşmüş olduğu aşkın şiddetini anlatmaktadır:

Öldü bahr-i a’zam-ı ‘aşka Emîrî düşdü dil

Bî-kerân bir kulzüm-i endişedir her katresi (s. 1033)

2.7. Şerbet

Şerbet, bilindiği üzere içimi hoş, tatlı bir içecek olup aşağıdaki beyitte aşk şerbeti şeklinde yer alır. Divan şiirinde ölümsüzlük suyu olarak adlandırılan âb-ı hayât, sözü edilen aşk şerbetine benzetilir. Beyitte ayrıca aşk şerbetini içmek için “sa’y edin” ifadesiyle bize Safa ile Merve tepeleri arasında sa’y eden Hz. Hacer’in ve oğlu Hz. İsmail’in hatırası olan zezemi hatırlatmaktadır (Küçükbaşçı, 28 Haziran 2024). Dolayısıyla aşk şerbeti en az âb-ı hayât gibi önemli olduğu kadar zezem gibi de faydalı bir içecek olarak karşımıza çıkar:

Şerbet-i ‘aşkın denilmiş nâmına âb-ı hayât

Sa’y edin nûş etmege zîrâ ki hâsiyyetlidir (s. 769)

Bu beyitte ise şair, aşk şerbetini bir defa içenin temiz gönlünde şarap arzusu ne arar diyerek ilahî aşka telakki olanın dünyanın geçici heves ve arzularından uzak kaldığını dile getirir:

Şerbet-i ‘aşkını bir kerre cihânda içenin

Dil-i pâkinde dahi hâhiş-i sahbâ ne arar (s. 799)

2.8. Âfitâb, Şems, Mihr, Arş, Cihân, Kâ’inât, Âlem

Ali Emîrî, Allah’a ve peygamberlere karşı hissedilen derin aşk terennümünü bazen gök cisimleri üzerinden örnekler vererek anlatır. Örneğin aşağıda bir na’t-ı şeriften alınan beyitte güneşe insanî vasıflar vererek onun gökyüzünde kalender-meşreb/mütevazı bir şekilde dolaşmasını Hz. Muhammed’in aşkından ötürü olduğunu ifade eder:

Devr eder âfâkı durmaz böyle bî-sabr u karâr

Hep senin ‘aşkınla olmuşdur kalender âfitâb (s. 213)

Aynı şiirin başka bir beytinde ise şair, tekrar Hz. Muhammed’i kastederek senin aşk derdinden yorgun düşen gönül hastaları, ay senin yastığın, güneş ise yatağın olsa dahi rahatlamazlar, diyerek peygamber aşkıyla hemhâl olanın gönül rahatlığına eremeyeceğini anlatmak ister:

Derd-i ‘aşkınla senin bî-tâb olan dil-hastagân

Râhat etmez mâh bâlîn olsa pister âfitâb (s. 214)

Şair, aşağıdaki beyitte âşığın bir aşk güneşinin özleminden şaşkın olduğunu, onun gizli, belirsiz bir şekilde dönüp durmasının ise bu şaşkınlığından kaynaklandığını anlatır:

O da ser-geştedir bir şems-i ‘aşkın iştîyâkından

Rümûz-ı mübhem-i gerdûn-ı gerdân anlaşılmıştır (s. 809)

Başka bir beyitte şair, gökteki güneşin aşk pençesine esir olmayan kişi, bela tedbirlerinden yolunu bulamaz, der. Görüldüğü üzere şair, ilahî aşk esiri olmanın kötü bir durum değil de kişinin olası tehlikelere karşı tedbir

düşünmeden yol alabileceğini, hedefe ulaşabileceğini ifade eder. Başka bir deyişle aşk ile Allah'a tevekkül edenin gönlü rahat olur, karşısına çıkabilecek tehlikelere karşı tedbir almaya ihtiyacı kalmaz:

Olmayan pençe-i mihr-i felek-i 'aşka esîr

Edemez kendini reh-yâb-ı belâ-yı tedbîr (s. 346)

İslam inancına göre göğün en yüksek katı olan arş, mana boyutuyla Allah'ın kudretinin tecelli ettiği yer olarak bilinir. Ayrıca tasavvuf anlayışına göre müminin gönlü de arş, yani tecelli yeri olarak kabul edilir. Aşağıdaki beyitte şair; yücel çünkü aşk arşı senin aşağında/alçak yerde kalmıştır, der. Bunun sebebini ise sonraki mısradaki şair, âşığın tekebbür, naz ve kanaat etme yüceliğine bağlamaktadır:

Bülend ol rütbe 'arş-ı 'aşk kim dînunda kalmışdır

Revâk-ı nâz ü nahvet kubbe-i bâlâ-yı istignâ (s. 632)

Divanda yer alan bir gazelde, aşkın hâkim olduğu kâinatta yerin, gökyüzünün ve gök cisimlerinin tamamıyla olumlu yönde değiştiğini anlatan güzel bir beyitle karşılaşmaktayız. Şair söz konusu beyitte; aşk dünyasında yer ve göğün başka bir şekilde görüldüğünü; yıldızların, canlıların, ufkun, doğu ve batının tamamının başka olduğunu dile getirir. Bu durum kişinin bulunduğu ruh hâlinin dışa yansması olarak da algılanabilir. Nitekim kişi aşkla kâinatı algılar ve hayata aşkla bakarsa kâinatın tamamı da kendisine olumlu yönde yansır. İlgili beyit şöyledir:

Nücûmu enfüs ü âfâkı şark u garbı hep başka

Cihân-ı 'aşka olmuş başka arz u âsumân peydâ (s. 560)

Şair, okuru tefekküre sevk eden “seyr et” redifli gazelinin bir beytinde, aşk kâinatına gelip bülbülleri ve gülistanı seyr etmeyi tavsiye etmektedir. Bilindiği üzere divan şiirinde gül ve bülbül, ma'sûk ve âşığı simgelerken aynı zamanda gülistanın kendisi dünyaya işaret etmektedir. Bülbül ise dünyanın faniliğine aldanan insanoğlu olabilir. Nitekim aynı gazelin makta beytinde “Emîrî, dünyanın süsüne aldanma, ebedî olan aynayı seyr et.” diyerek nasihatte bulunur. Söz konusu beyitler ise aşağıda yer almaktadır:

Gel sâha-i kâ'inât-ı 'aşka

Bülbülleri gülsitâni seyr et (s. 726)

Aldanma Emîrî nakş-ı dehre

Âyîne-i câvidânı seyr et (s. 726)

Ali Emîrî, bir diğer beyitte kendine seslenerek aşk âleminin nevrûzunu yani baharını yaşamadığını, âşığın/kendisinin rengi ise hazan yaprağının rengine benzediğini dile getirir:

‘Âlem-i ‘aşkın Emîrî görmedin nevrûzunu

Rengi benzer ‘âşkın berg-i hazânın rengine (s. 995)

Başka bir beyitte ise âşığın ma’şûka yakınlığı ve uzaklığını aşk âleminin yaz ve kış mevsimlerine benzetmektedir:

Geh karîn-i vasl olur ‘âşık gehî mehcûr-i yâr

‘Âlem-i ‘aşkın dahi sermâ ile germâsı var (s. 789)

2.9. Bâğ, Gülşen, Gülzâr, Sahra

Divan şiirinde genellikle âşık ve ma’şûkun bulunduğu yer olarak tasvir edilen gülşen, gülzar ve bâğ bazen dünyayı, cenneti bazen de baharın gelişini anlatma adına kullanılır. Ali Emîrî, bir beytinde aşk bağının cennet bahçesinden bir farkının olmadığını, bir tarafta çiçeklerin diğer tarafta ise ırmakların yer aldığını anlatır:

Farkı yokdu bâğ-ı ‘aşkın ravza-i firdevsden

Bir taraf üşkûfeler bir yanda cûlar var idi (s. 1047)

Şair, aşağıdaki beyitte bu defa “gülşen-i aşk” tamlamasını kullanır. Beyitte yer alan gül ve bülbüle ise insana ait vasıfları kazandırarak teşhis sanatından faydalanır. Şairin yaptığı tasvire göre gül, öten/konuşan bülbülde havadis bulunabilir diye aşkın gül bahçesindeki sedirine oturmak için çabalar. Şair gülü yani sevgiliyi meraklı birine benzeterek aşkın gül bahçesinin sedirine yani bülbülün/âşığın gönül bahçesinin başköşesine yerleşme telaşında olduğunu betimler:

Gül ‘azm ede mastaba-i gülşen-i ‘aşka

Belki bulunur bülbül-i gûyâda havâdis (s. 740)

Aşağıda yer alan mahlas beytinde şair kendine seslenerek benlik olmadan yâr gibi ebedîyiz, aşkın gül bahçesinde yürüyeniz, der. Burada yer alan “gülzâr-ı aşk” tamlamasıyla şairin, benlik kaygısı olmadan Allah’ı dost edinip gezilen dünyayı veya cennet bahçesini işaret ettiğini söylemek mümkündür:

Mânend-i yâr-ı bâkîyiz ammâ ki bî-vücûd

Gülzâr-ı ‘aşk içinde Emîrî revendeyiz (s. 861)

Şair, aşkta çekilen sıkıntıları anlatma adına bu defa “aşk sahrası” ifadesiyle aşkı ıssız bir çöle benzetir. Beyitte şair, ey Allah’ım aşk çölünde her taraftan kulağıma sevda zincirinin dehşetli sesi gelmektedir, diyerek hem aşka olan esaretini hem de aşkın hissettirdiği korkuyu ifade eder:

‘Aşk sahrâsında yâ Rab her taraftan gûşuma

Dehşet-i âvâze-i zencîr-i sevdâdır gelen (s. 980)

2.10. Şehr/Şehir, Memleket, Mahzen, Lâne

Bir ülkenin idarî ve mülkî bakımdan en büyük toplu yerleşim alanı olan şehir, divan şiirinde sevgilinin veya aşkın diyarı olarak karşımıza çıkar. Ali Emîrî, divanında yer alan bir beytinde aşk şehrini ebedi yaşanacak memlekete yani cennete benzetir. Şair beyitte ebedî âleme sefere gitmenin çok fazla sürmeyeceğini, aşk şehrini bularak tehlikeli yollarda gitmenin uzun süreli olmayacağını dile getirir. Ayrıca dünya hayatının zahmetinin yanı sıra kısalığına ve ahiret yurdunun ise ebediliğine dikkat çeker:

Ederiz bir ebedî mülke sefer çok sürmez

Şehr-i 'aşkı buluruz râh-ı hatar çok sürmez (s. 850)

Başka bir beyitte Ali Emîrî, biz aşk memleketinin padişahına kul köleyiz, onun saltanatının huzurunda gidenleriz/koşanlarız, der. Şair, yukarıdaki beyitte olduğu gibi bu beyitte de ebedî yurda göndermede bulunur:

Biz pâdişâh-ı memleket-i 'aşka bendeyiz

Pîş-i rikâb-ı saltanatında devendeyiz (s. 861)

Aşağıda yer alan beyitte şair, kuş yuvasını aşka benzetir. Bu aşk yuvasına ise divan şiirinde mazmun olarak yer alan hümâ kuşunun konduğunu söyler. Bilindiği üzere hümâ, Kafdağı'nda yaşadığı kabul edilen ancak gölgesinin bile bir kimsenin üzerine düşmesiyle o kimsenin başına devlet/talih kuşunun konacağına inanılan efsanevî bir kuştur (Pala, 2004, 216). Şair beyitte, aşk yuvasına hümâ/talih kuşu kondu, bugün efsanemize/aşk maceramıza hakikat geldi, der. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Lâne-i 'aşkımıza kondu Hümâ-yı ikbâl

Geldi bir şekl-i hakikat bugün efsânemize (s. 1021)

Şair, divanda yer alan gazelin mahlas beytinde sevgilinin güzellik unsurlarının gizlendiği yeri aşk mahzeni/ aşk hazinesi olarak betimler. Sevgilinin dişleri hazine gibi saklanmış incilere benzetilir. Sevgili güldükçe o değerli hazineyi gözetlemek de âşığa düşer. Şair beyitte, Emîrî artık aşk mahzeninin gözetleyeni/bakanı oldum, sevgilinin gülüşü bana gizlenmiş incileri gösterir, der.

Nâzır-ı mahzen-i 'aşk oldum Emîrî artık

Gösterir hande-i cânân dür-i meknûnu bana (s. 594)

2.11. Âteş, Nâr, Sûzân, Şu'le, Sûhte

Divan şiirinde ateş, âşığın içinde bulunduğu aşkın ıstırabını, çektiği sıkıntıları anlatma adına sıkça kullanılan bir mazmun olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşığın ma'şûka duyduğu hasret genellikle yakıcı hatta yok edici ateş şeklinde şiirlerde dile getirilir. Aşkını gizlemeye çalışan âşık her ne kadar makbul olsa da aşk ateşini gönlünde saklayamaz ve bazen gökyüzüne yükselen bir âh olarak yedi kat feleği yakar ama yine de ma'şûkuna sesini duyuramaz.

Renk itibarıyla ateş, bazen sevgilinin yüz güzelliği unsuru olarak da tasvir edilir ki bu durum âşık için ölümcül bir hâle gelebilmektedir. Nitekim âşık bir pervâne gibi mum ışığına yani sevgiliye yaklaştıkça yanar kül olur ve çoğu zaman bundan şikâyetçi değildir.

İncelememize konu olan Ali Emîrî'nin divanında da durum çoğu zaman böyledir. Divanda yer alan aşağıdaki beyitte Ali Emîrî, aşkı tanımlarken âlemi yakıcı alevlerle kasıp kavuranın aşk olduğunu, tedbir ve düşünceleri altını üstüne getiren bir âfet olduğunu söyler. Söz konusu beyit ise şöyledir:

'Aşkdır âteş-i sûz-efgen-i kayd-ı âlem

'Aşkdır âfet-i berhem-zen-i re'y ü tedbîr (s. 346)

Şiirlerinde çoğu zaman aşk ile yakıcı ateşi bir tutan Ali Emîrî, “nedir” redifli gazelinin bir beytinde yine aynı şekilde aşk ile ateşi özdeşleştirir. Kaleme aldığı bu beyit bize ayrıca üslup olarak Şeyh Galib'in “âteş” redifli beytini de hatırlatmaktadır.⁶ Şair beyitte, derdim ateş, aşkım ateş, ümitsizliğim ateş aman medet; bir avuç çöpe/süprüntüye yakıcı sevda nedir, der. Görüldüğü üzere şair, dünya hayatına dair her şeyi bir avuç süprüntü olarak görmekte ve verdiği değer bakımından kendini sorgulamaktadır:

Derdim âteş 'aşkım âteş ye'sim âteş el-amân

Bir avuç hâşâke böyle âteşîn sevdâ nedir (s. 835)

Ali Emîrî, bir diğer beyitte ise ateşe su serpilmesi durumunda ateşten dumanın çıkması gibi aşk ateşine düşmüş bir âşığı teselli etmeye gidilirse onun âh edeceğini söyler. Şair bu beyitte, âşığı tamamen ateşin kendisi olarak görmekte, gözyaşlarını ise ateşe serpilten su olarak tasvir etmektedir. Bilindiği üzere divan şiirinde kullanılan “âh” mazmunu çoğu zaman âşığın aşk ateşiyle gönlünden çıkan bir duman şeklinde tasavvur edilir. Ali Emîrî de aşağıdaki beyitte bu mazmunu çok güzel bir şekilde işlemektedir:

Verirsen âteş-i 'aşka tesellî âh eder 'âşık

Olur su serpilirse âteşe zîrâ duhân peydâ (s. 561)

Şairin divanında aşk ateşi benzetimleriyle yazılmış pek çok beyte rastlamak mümkündür. Ancak tamamını burada veremeyeceğimiz için genellikle üslup ve tasavvur bakımından dikkat çekici olan beyitleri ele almaya çalıştık. Bunlardan biri de aşağıda yer alan beyittir. Şair, bu beyitte aşk ateşiyle yanan âşığın kendi hâlerinden gayet memnun olduğunu, ateşin etrafında dönen pervane gibi şen olduğunu dile getirir:

Âteş-i 'aşk ile yandıkça safâ kesb ederiz

Degmesin kimse bizim neşve-i pervânemize (s. 1018)

⁶ Söz konusu beyit şöyledir: “Gül âteş gülbün âteş gülşen âteş cûy-bâr âteş / Semender-tynetân-ı aşka besdir lâle-zâr âteş” (Okcu, 2011, 449).

Ali Emîrî, “ateş” kelimesinin müteradifi olan “nâr” kelimesini de aşk bağlamında beyitlerinde sıkça kullanır. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, bütün dünyayı güzellik mumuyla/aleviyle pervane eden ma’şûkuna, ay ve güneşe bakarsam senin aşk ateşinden daha hayırlı, kutlu değildir, der. Böylece sevgilinin etrafa saçtığı güzellik nurunu ay ve güneşin yaydığı ışıktan daha yararlı ve parlak olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca mazmun olarak kullanılan ve klasik Türk edebiyatında pek çok şair tarafından kaleme alınan “Şem’ ü Pervâne” mesnevisine de telmihte bulunur. Söz konusu beyit şöyledir:

Hilâl ü şemse baksam nâr-ı ‘aşkından değil eymen

Bütün dünyâyı şem’-i hüsnüne pervâne etdin hep (s. 683)

Şair, başka bir beytinde yine “Şem’ ü Pervâne” mesnevisine telmihte bulunarak âşığa pervânenin mesnevideki yer aldığı rolü verir. O da pervâne gibi aşk ateşiyle yanmaktan memnun hatta sevgilinin yakıcı aşkından lezzet almaktadır:

Pervâne gibi derdine yanmakda safâ var

‘Aşkınla olur ‘âşık-ı sûzân mütezziz (s. 766)

Bir diğer beyitte şair, gam karanlığında yolunu aydınlatacak, ona rehber olacak asıl ışığın ma’şûkun aşk alevi olduğunu dile getirirken âlemi aydınlatan ay ışığını istemediğini belirtir:

Şâm-ı gamda şu’le-i ‘aşkın delilimdir benim

Pertev-i ‘âlem-nümâ-yı mâh-ı tâbân istemem (s. 941)

Ali Emîrî, bu beyitte ise yanıp kül olmuş âşığa cennet ve cehennemin bir olduğunu, sevgiliden ayrılan ölü için cehennemin bir teselli yeri olduğunu söyler. Çünkü âşık için sevgiliden ayrılık, cehennemin ta kendisidir:

Bir gelir sûhte-i ‘aşkına nîrân ü cinân

Mürde-i hecrin için cây-ı tesellâ dûzah (s. 756)

2.12. Bâde, Câm, Cür’a, Mînâ, Mest, Bî-hûş

Kelime anlamı şarap, içki, mey olan bâde, içenlerin aklını başından alması, sarhoş etmesi bakımından divan şiirinde çoğu zaman kişiyi kendinden geçiren aşkla bağdaştırılmaktadır. Divan şiirinde çoğu zaman bâdenin içine konulduğu câm, kadeh, mînâ gibi kelimeler söylenerek bâde, şarap, mey kastedilir. Bu minvalde gerek mecazî gerek ilahî aşk formlarında bâde kelimesi ve müteradifleri mecaz ve benzetmeler yoluyla sıkça işlenerek âşıkın ma’şûka veya fenâfillah makamına erişmesinde açıklayıcı bir vasıta olmuştur. Tasavvufta içenleri mest eden bâde, mecaz anlam kazanarak bazen ilim, zikir, şükür, sadakat vs. olurken bazen de mürşidden alınan bir himmet olarak da algılanabilmektedir. Tasavvuf yolunda makbul olan ise aşk badesiyle sarhoş olmak, kendinden geçmektir ki bu makam fenâfillah olarak bilinir.

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte dünya hayatındaki sarhoşluğun mahşerde de devam edeceğinden korkmaktadır çünkü aşk badesinin her damlasının ilaç olduğunu samimi üslubuyla dile getirmektedir:

Korkarım mahşerde de olmam Emîrî hûş-yâr

Bâde-i 'aşkın ki dârû-rîşedir her katresi (s. 1035)

Bir diğer beyitte ise şair, aşk bâdesi/şarabı kastedilerek her damlası kudret üzümünün özü olduğu için aşk bardağının bir yudumu bin aşığı sarhoş eder, der. Böylece şair, içilen aşk şarabının tesirini çok güzel bir şekilde anlatır:

Câm-ı 'aşkın cür'ası bin 'âşığı ser-mest eder

Zübde-i engûr-ı kudret-rîşedir her katresi (s. 1031)

Şair, divanında yer alan bir gazelde Hz. Muhammed'e olan derin muhabbetini dile getirirken mahlas beytinde sevgisini şöyle ifade eder: Emîrî, senin bir yudum aşkınla mest ve şuurunu kaybetmiştir, ey şahlar şahı kusuru çoktur, onu affet. Şair, bu beyitte tasavvuf yolunda hissettiği aşkı, bir yudumuyla âşığı mest eden, kendinden geçiren bir içeceğe benzetir:

Emîrî cür'a-i 'aşkınla mest-i bî-su'ûr olmuş

Onu 'afv et kusûru çokdur ey şâhenşeh-i yektâ (s. 544)

Şair, aşağıdaki beyitte ise kendisinin sevinç aydınlığını aşkının göz alıcı şarap bardağı olmasına bağlamaktadır. Aynı beytin ikinci mısrasında Hz. Süleyman'a telmihte bulunarak Hz. Süleyman'ın gül mührünün mutluluğu, kanaat şarabıdır, der. Görüldüğü üzere şair, "revnak-ı mînâ-yı 'aşkımla" ifadesiyle aşkı göz alıcı şarap bardağına benzeterek içildiği takdirde kişiye müskirat hissi veren, neşe saçan bir kişiliğe büründürmektedir. Söz konusu beyit şöyledir:

Neşât-efrûz-ı tab'ım revnak-ı mînâ-yı 'aşkımdır

Gül-i mühr-i Süleymân-ı safâ sahbâ-yı istignâ (s. 634)

Ali Emîrî, başka bir beyitte, aşk sarhoşluğuna dikkat çeker. Şair beytin ilk mısrasında, ârifler hayret içinde dehşete düşmüş iken âşıklar ise aşkın sersemi/sarhoşudur, der. Bir sonraki mısradan ise bu ibret verici dünyada mest olmayan kimdir diyerek kâinatın yaratılışı karşısında aklın âcizliğini gözler önüne sermektedir:

Ârifân medhûş-ı hayret 'âşıkân bî-hûş-ı 'aşk

Olmayan kimdir bu 'ibret-hâne-i imkânda mest (s. 727)

Bilindiği üzere ömrünü ilme ve milletinin hizmetine adanmış Ali Emîrî, vefatına kadar herhangi bir evlilik gerçekleştirmemiştir. Ancak divanında kimi zaman divan şiiri geleneğine uyması adına mecazî aşkı işlediği, hatta sevgilinin güzellik unsurlarını başarılı bir şekilde yorumladığını söyleyebiliriz. Örneğin şair, sevgiliye dair yazmış olduğu bir gazelindeki mahlas beytinde sevgiliyi

konuşturur ve kendisinin aşk sarhoşu olma durumunu kabul etmenin mutluluğunu çok tatlı bir üslupla anlatır. Şair, sevgilinin neşelenmesinin sebebini ise yine kendi yazmış olduğu şiirlere bağlar. Beyit şöyledir: O ay yüzlü sevgili ben şimdi anladım, sen benim aşkımın sarhoşusun çünkü ey Emîrî senin şiirlerin bana neşe verdi, dedi.

Şimdi bildim mest-i 'aşkımsın dedi ol meh-likâ

Neşe verdi ey Emîrî çünkü eş'ârın bana (s. 586)

2.13. Meyhâne, Humhâne, Meykede, Meclis

Divan şiirinde meyhâne, humhâne, meykede ve meclis gibi yerler içkili mekân, âşıkların toplanma yeri veya bir virâne olarak tasvir edilir. Bu mekânlarda yer alan kişiler ise âşıkların yanı sıra içkiyi dağıtan kişi sâkî, meyhaneci ise pîr-i mugândır. Tasavvufi mecrada bir sembol veya mazmun olarak kullanıldığında bu yerler tekke veya dergâh olarak betimlenirken şahıslar ise mecaz anlatımlarla mekâna gelenlerin gönlüne Allah sevgisini sunan kişiye sâkî, ilahî aşk şarabını dağıtan insan-ı kâmil pîr-i mugândır. Söz konusu mekânlar, aşk benzetimleri ile de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte Ali Emîrî, ey aşk meyhânesinin sâkîsi bana bir kadeh sun ki gönlümden dünyaya dair acıları, sıkıntıları temizleyeyim, der. Görüldüğü üzere aşk ile meyhâne mecaz anlatımla bir tutularak kendinden geçme ümidi ile sâkîden içki istenilmektedir:

Bir kadeh sun bana ey sâkî-i mey-hâne-i 'aşk

Edeyim sîneden âlâm-ı cihânı tathîr (s. 347)

Bir başka beyitte ise şair, pîr-i mugânın himmetini inkâr etmemesini çünkü kendisini aşk meyhânesine çeken kişinin tekrar pîr hazretlerinin olduğunu ifade eder. Şair, bu beyitte pîr-i mugândan alınan himmete işaret etmesine bakılırsa ilahî aşktan ve dolayısıyla tekkeden bahsettiği muhtemeldir:

Emîrî eyleme pîr-i mugânın himmetin inkâr

Seni mey-hâne-i 'aşka cenâb-ı pîr çekmiştir (s. 768)

Şair, bir diğer beyitte aşk meyhânesinin feyzi yine coştı, bahar olduğu için bütün insanlar ve canlılar mest oldu, der. Görüldüğü üzere bu defa baharın gelişi ile doğanın tekrar hayat bulması ve bu doğanın yaratılışına hayran kalanların kendinden geçmesini resmeden güzel bir beyitle karşılaşmaktayız. Buradaki “hum-hâne-i aşk” tabiatın kendisidir.

Hum-hâne-i 'aşkın yine cûş eyledi feyzi

Zîrâ ki bahâr oldu bütün ins ile cân mest (s. 710)

Ali Emîrî, aşk sarhoşluğunu bir diğer beyitte ise şöyle dile getirir: Biz aşk meyhânesinin şarabının sarhoşuyuz öyle ki gündüz ve gecenin geçişini fark etmeyiz. Şair, dolaylı yünden dünya hayatının sarhoşluğuyla ömrün geçişinin farkında olmadığımızı ifade etmektedir:

Mest-i şarâb-ı meykede-i 'aşkız öyle kim

Fark etmeyiz güzârîş-i rûz u leyâlimiz (s. 857)

Şair, bir beytinde ise mükellef bir aşk meclisinde olması gerekenleri sıralamış. Beyit şöyledir: Ey Emîrî mürettep bir aşk meclisinin gereği olarak kadeh, bâde ve yâr isterim.

Ey Emîrî hem kadeh hem bâde hem yâr olmalı

Meclis-i 'aşkı müretteb isterim meşreb bu yâ (s. 644)

2.14. Ârâmgâh, Hânkâh, Tâ'atgâh

Kelime anlamı, dinlenecek yer, mekân olarak bilinen ârâmgâh, aşağıdaki beyitte “ârâmgâh-ı ‘aşk” tamlamasıyla aşk yeri, aşk mekânı olarak ele alınmıştır. Şair, beyitte sevgiliye seslenerek senin köyünün/mahallenin köşesini aşk yeri yaparsak acaba o işveli sevgiliyi görür müyüz, der. Bilindiği üzere divan şiirinde sevgilinin mekânı genellikle “kûy” olarak adlandırılır. Ali Emîrî de o yerin köşesini aşk mekânı yapıp sevgiliyi görme ümidindedir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Etsek kenâr-ı kûyunu ârâmgâh-ı 'aşk

Bilmem o yâr-ı 'işve-edâyı görür müyüz (s. 859)

Aşağıdaki beyitte ise şair, sevgilinin kapı eşiğini aşk mescidi olarak tasavvur etmektedir. Burada secdeler, baş eğmeler var diyerek sevgiliye karşı hürmeti ve muhabbeti anlatmaya çalışmaktadır. Kapı eşiğinde bekleyen âşık, sevgilinin yüzüne bakmaktan çekinerek ona karşı mahcubiyetini şair, baş eğmeler, ve secdeler olarak betimler. Beyit şöyle: Gönül alan sevgilinin eşiği aşk mescidi olmuştu, orada secdeler, baş eğmeler vardı.

Âsitân-ı dil-rübâ olmuşdu tâ'atgâh-ı 'aşk

Secdeler rû-ber-zemînler ser-fürûlar var idi (s. 1048)

Bir başka beyitte ise aşkı dergâha, tekkeye benzetir. Şair beyitte, aşk tekkesinin öyle bir dervişi oldum ki kulağıma söylenen tehlillerin, zikirlerin şevki bana yâ hû nidâsı verir, der. Görüldüğü üzere bu beyitte âşık, aşk tekkesinin zikreden dervişi olarak tasvir edilir:

Hânkâh-ı 'aşkın oldum öyle bir dervişi kim

Gûşuma tehlîl-i şevki na'ra-i "yâ hû" verir (s. 814)

2.15. Tabîb, Bîmâr, Şifâ, Marîz, Hasta, Hastagân

Ali Emîrî, daha önce de ifade edildiği üzere hasta-tabib ilişkisini bazen âşık-ma'suk bağlamında ele alırken bazen de aşk doktoruna başvuran bir âşığın hazin sonunu kaleme alır. Aşağıdaki beyitte de bu hususu görmek mümkündür. Şair, bu beyitte aşk derdine düşen ve sevgilisine kavuşma ümidi olmayıp devası olmayan bir âşığı tasvir eder. Söz konu beyit şöyledir: Bir aşk tabibi nabzıma baktı ve şöyle dedi, şifa bulmanın çaresi ancak canını terk

etmektir. Görüldüğü üzere âşık canından vazgeçmesi durumunda şifa bulabileceği anlatılır:

Bir tabîb-i 'aşk Emîrî nabzıma bakdı dedi

Terk-i cân etmekdir ancak çâre-i sıhhat sana (s. 600)

Şair, aşk derdinin devasının bir yerde yazılı olmadığını tasdik ettirmek için de Ebû Ali İbn Sinâ'nın *Şifâ* adlı eserini örnek olarak gösterir. Beyitte şair, aşk şifasını Ebû Ali İbn Sinâ *Şifâ*'sında yazmaz, aşk derdinin hastasına deva acaba nerededir, der:

Yazmaz şifâ-yı 'aşkı Şifâ'sında Bû-'Alî

Bîmâr-ı derd-i 'aşka devâ nerededir 'aceb (s. 673)

Ali Emîrî, bir başka beyitte aşk hastalığının dünyada devasının olmadığını, âşığın ancak terk-i cân ile deva bulabileceğini anlatır. Beyit ise şöyledir: Âciz olan doktorlar nabzıma bakınca dünyada aşk hastalığı için ilaç olmadığını anladılar.

Bakınca nabzıma 'acz-i tabîbân anlaşılışıdır

Marîz-i 'aşka yok dünyâda dermân anlaşılışıdır (s. 809)

Bir başka beyitte şair; iyileşmesi imkânsız olan aşk hastası benim, iyileşme ümidinden artık vazgeçmekteyim, der.

Benim ol sıhhati nâ-kâbil olan hasta-i 'aşk

Tab'ım olmaktadır ümmîd-i şifâdan fârig (s. 890)

Aşağıdaki beyitte ise şair, aşk hastalığına yakalanan âşıkları ma'sûkun geçtiği yolda yatarak betimlemektedir. Sevgilinin bir bakışıyla hayata tutulan âşıkları, susuzlukla mücadele eden Kerbelâ sakinlerine benzetir:

Reh-güzârında yatan 'uşşâka eylerse nigâh

Hastagân-ı 'aşka sanki Kerbelâ'da su verir (s. 814)

2.16. Derd, Belâ, Gam, Mecerûh, Zahm, Cefâ, Hâtır-şikest

Divan şiirinde dert, belâ, gam, keder ve cefâ âşığın yakasını bırakmadığı ama âşığın da çoğu zaman onlarla hemhâl olmayı istemekten geri durmadığı durumlardır. Şiirlerde genellikle aşkı anlatma amacıyla aşkın tezahürü olarak karşımıza çıkan dert, belâ, gam, keder ve cefa gibi olumsuzluklar; mecazlar ve benzetmeler yoluyla şiire konu edilir. Âşık için aşk derdi genellikle hem zehir hem panzehirdir.

Aşağıdaki beyitte şair, dert ve gamın tarif edilemeyeceğini, bu derdi yaşayan kişinin hissedebileceğini telmihler yaparak anlatır. Şair beyitte, ne aşk derdini resmetmek için Behzâd ortaya çıkar ne de gam dağını yerinden sökmek için Ferhat belirir, der. Böylece meşhur minyatür sanatçısı Behzâd ile sevgilisine ulaşmak için dağları delen Ferhat'a telmihte bulunur:

Ne derd-i 'aşkı tersîm etmeğe Behzâd olur peydâ

Ne kühsâr-ı gamı kal' etmeğe Ferhâd olur peydâ (s. 556)

Başka bir beyitte ise şair, sevgilinin aşk belasını gece ve gündüz vakitlerinde yaşadığı hâlleri anlatarak dile getirir. Şair, gecem dehşet verici bir okyanus, gündüzüm ise hayret verici bir ayna; benim için sevgilinin aşk belasını gece ve gündüzün âfetidir, der:

Gecem deryâ-yı dehşet gündüzüm âyîne-i hayret

Belâ-yı 'aşk-ı dilber âfet-i leyl ü nehârımdır (s. 778)

Dert ve gam âşık için bazen mutluluk verici bir hâl olur. Bunun nedeni ise vuslat yolunda aşk derdine tahammül edemeyen, her zaman şikâyette bulunan âşık, sevgiliye kavuşamaz. Aşk derdiyle hoş olan âşık muradına erer. Nitekim aşk derdinden vazgeçen kişi ise âşık olamaz. Aşağıda yer alan beyte baktığımızda da aşk derdinden oldukça mesut bir âşık profili görmekteyiz. Şair beyitte, aşk gamı ve derdi gönlümü mesken edeli, içinde ziyafet olan bir haneye benzer, der:

Derd ü gam-ı 'aşk eyleyli sînemi mesken

Ol hâneye benzer ki ziyâfet var içinde (s. 998)

Bir diğer beyitte ise aşk bir yaraya benzetilir. Beyitte şair; öyle bir merhametsiz, aşk yarası etmiştir/ yapmıştır ki zehir saçan düşman eli benim yarımı bağlar, der.

Öyle bir âhen-dil etmiştir beni mecrûh-ı 'aşk

Dest-i zehr-efşân-ı a'dâ yâremi bağlar bana (s. 579)

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte ise dünyadaki tüm eczaneleri aramasına rağmen henüz aşk yarasını iyileştirmeye yarayan bir merhem bulamadığını ifade eder.

Cüst ü cû etdim şu eczâ-hâne-i imkânı âh

İltiyâm-ı zahm-ı 'aşka bulmadım merhem henüz (s. 852)

Daha önce de ifade edildiği üzere divan şiirinde kabul gören âşık, aşk derdine tahammül eder ve asla şikâyette bulunmaz. Aşağıda yer alan mahlas beytinde de bu durumu görmek mümkündür. Şair beyitte, Emîrî; mert olan kişi aşk cefasına sebat eder, sabırsız âşıkların feryat edip inlemeleri ayıptır diyerek cefadan dolayı şikâyetin ayıplanacak bir durum olduğunu dile getirir:

Emîrî merd olan eyler cefâ-yı 'aşka sebât

Figân u nâle-i 'uşşâk-ı nâ-şekîbân 'ayb (s. 691)

Şair, başka bir mahlas beytinde ise gönlü kırık âşığa teselli olsun diye bir gazeli kaleme aldığını söyler. Samimi bir üslupla kaleme alınan beyit şöyledir: Emîrî, gönlü kırık âşık okuyup teselli bulsun diye ibret kalemiyle bir gazel yazdım.

Hâme-i 'ibretle nakş etdim Emîrî bir gazel

Okusun bulsun tesellî 'âşık-ı hâtır-şikest (s. 727)

2.17. Bâzâr, Tâcir, Sûk, Bendergâh, Rüsûm

Divan şiirinde aşk, bazen alışveriş yapılan, kâr veya zarar edilen bir ticaretgâh, pazar veya çarşı yeridir. Âşık ve ma'sûk ise bazen kârlı iş yapan bir tüccar veya iflas etmiş bir satıcıdır. Ali Emîrî'nin divanı incelendiğinde divan şiirinin söz konusu bu hayal unsurlarını kendine has üslubuyla işlediğini görmek mümkündür. Aşağıda yer alan beyitte şair, gümüş tenli, cana yakın bir genci sevmeyen kişi, ona aşk pazarının müflisidir dense uygundur, der:

Dense lâyıkdır ona bâzâr-ı 'aşkın müflisi

Kim ki sevmez sîm-ten bir nev-civân-ı mûnisi (s. 1043)

Şair, mahlas beytinde kâr-zarar paylaşımı noktasında aşk ortağına yani sevgiliye seslenir. Beyit şöyledir: Ey aşk tüccarı, ne kadar zarar varsa tamamı benim, kâr ise senin olsun. Görüldüğü üzere hakikatte hiç de adil olmayan bir paylaşım. Ama aşk tüccarı, sevgili olunca son söz ona aittir:

Müşterek olsun Emîrî sana ey tâcir-i 'aşk

Ne kadar olsa zarar cümle bana kâr sana (s. 601)

Başka bir beyitte ise şair, gönlümü aşk limanının çarşısının esiri etsem, acaba iyilik ve ihsanda bulunan biri çıkıp da gönlümü o sevgiliye satmaz mı, der. Şair, esirlerin satıldığı aşk pazarını tasvir ederek bize Hz. Yûsuf'un pazarda köle olarak satılma hadisesini hatırlatmaktadır.⁷

Gönlümü etsem esîr-ı sûk-ı bendergâh-ı 'aşk

Bir mürüvvetli 'aceb ol âfete satmaz mı yâ (s. 646)

Aşağıda yer alan beyitte görüldüğü üzere âşığın belirli bir süre sevgiliye ülfet ettikten sonra sevgilinin de gönlünün onda olduğunu hisseder. Âşık bunun farkında olduğu için bu defa sevgilinin koymuş olduğu aşk vergisinden muaf olmak ister. Beyit şöyledir, ey perî senin de aşka esir olduğun görülmektedir, benden aşk vergisi almanın sebebi nedir?

Benzer ki 'aşka sen de esîr oldun ey perî

Benden rüsûm-ı 'aşkı sü'âle nedir sebab (s. 672)

2.18. Zencîr, Halka, Pençe

Şairlerin hayal dünyasına bağlı olarak mecazlar ve tasvirler aşk, bazen esaret alameti olan zincir veya halkaya benzetildiği gibi bazen de vahşi bir hayvanın pençesi olmaktadır. Aşağıdaki mahlas beytinde şair, ey Emîrî aşk zinciri beni öyle inletti ki gamsız olan divâneler bana ağlar, diyerek yaşadığı aşkın şiddetine dikkat çeker:

⁷ bk. Yûsuf/1-111 (Altuntaş-Şahin, 2011, 254-266).

Ey Emîrî öyle inledi beni zencîr-i 'aşk

Bî-gam-ı dünyâ olan dîvâneler aklar bana (s. 578)

Başka bir beyitte ise Ali Emîrî aşkı bir halkaya benzetir. Burada da Emîrî, gönlünü aşk halkasına bend et/bağla, bu aslan evde zincirsiz bırakılır mı diyerek gönlünü yırtıcı bir hayvan olarak aslana benzetir:

Bend eyle Emîrî dilini halka-i 'aşka

Zencîrsiz evde konulur mu bu gazanfer (s. 786)

Ali Emîrî bir diğer beyitte, aşkın pençesi elbisemi tuttukça deliliğin eteğinden yakama kadar tamamı gider/yırtılır, der. Şair, aşkın etkisiyle divâne, meczup olduğunu dile getirerek delilik alametlerinden biri olan elbisesinin baştan sona yırtılmasını tasvir eder:

Câme-i ârâmımı tutdukça 'aşkın pençesi

Tâ-be-dâmân-ı cünûn çâk-i girîbânım gider (s. 795)

2.19. Kitap, Dâstân, Nüsha, Nâme, Kısâ, Gazel, Defter-dâr

Ömrünü ilme adayan Osmanlı aydınlarından biri olan Ali Emîrî, bir kitap âşığı olarak da tanınır. Vefatından sonra vasiyeti gereği milletine vakfettiği şahsi kütüphanesi olan Millet Kütüphanesi, bunun en güzel delilidir. Şair, ayrıca Türk dünyası açısından büyük önem arz eden *Divanu Lügâti't-Türk* adlı eserin bulunmasına vesile olmuştur. Şair kitaba olan muhabbetini, aşkını divanına da yansıtarak divanda “kitap” redifli üç gazel kaleme almıştır. Ayrıca yer yer kitaba olan muhabbetini çeşitli mecaz ve teşbihler aracılığıyla dile getirmiştir. “*Alî Emîrî Efendi, bazen kâinatı bir kitaba benzeterek kâinat kitabını okumamızı telkin eder, bazen nâdir bulunan bir kitabın kıymetini dile getirir, bazen de kıymetli bir eseri ehil olmayan kimseye vermemenin gerekliliğini ifade eder.*” (Arslan, 2016, 275). Kitaba beslediği bu denli sevginin nihayetinde şiirlerinde kitabı bazen bir dost, sohbet arkadaşı, sırdaş bazen de nazlı bir sevgili, yâr olarak tasvir etmektedir. Aşağıdaki beyitlerde şairin kitaba atfettiği değeri görmek mümkündür:

Hem enîsim hem celîsim hem karînimdir kitâb

Yâr-i cânımdır habîb-i nâzenîmdir kitâb (s. 653)

Âşıkân ma'sûk-ı gûn-â-gûna rabt-ı kalb eder

Ehl-i 'aşkım ben de ma'sûk-ı güzînimdir kitâb (s. 653)

Şair, bazı beyitlerde ise “kitâb-ı aşk” tamlamasını kullanarak bazen sevgilinin güzel yüzünü bazen de kutsal bir kitabı kastetmektedir. Aşağıdaki mahlas beytinde şair, ey melek yüzlü sevgili, aşk kitabını inceleyip Emîrî'ye zarafetinle yine kavuşma imasında bulunuyorsun, der:

Emîrî'ye zarâfetle yine bir remz-i vuslat var

Kitâb-ı 'aşka dikkat eyliyordun ey melek-sîmâ (s. 623)

Bir diğer beyitte ise şair, ey öğüt veren kişi, güzeller dininden beni uzak tutma çünkü ben aşk kitabıyla güzellere iman eylerim, diyerek aşk kitabını kutsal bir kitap olarak görmektedir:

Hûblar dîninden ey nâsîh beni men' eyleme

Ben kitâb-ı 'aşk ile hûbâna îmân eylerim (s. 929)

Ali Emîrî, aşkı sadece bir kitap değil ayrıca bazen bir destan, nüsha, kıssa, gazel veya nâme olarak da betimleyerek ilme olan sevgisini dile getirir. Aşağıdaki beyitte görüldüğü üzere şair, âşıklara hatıra kalması için aşk destanını yazarak güzel bir makale ve yeni bir risale oluştur, der:

Yaz dâstân-ı 'aşkını bir hoş makâle et

'Uşşâka yâdigâr olacak nev risâle et (s. 716)

Bir diğer beyitte şair, kaza okları üzerime yağmur gibi yağsa da senin aşk nüshan gönlümün derinliğindedir, der:

Yağsa da bârân gibi tîr-i kazâ âsûdeyim

Nüsha-i 'aşkın derûn-ı sîne-i cânımdadır (s. 795)

Şair, başka bir beyitte sevgiliye yazılan bir aşk mektubu üzerinden aşka dair teşbihte bulunur. Beyitte şair, her ne zaman elime kalem alsam derdim öylesine hücum eder ki aşk mektubunu tamamlamaya tahammül edemem, der:

Kalem alsam elime derdim eder öyle hücûm

Nâme-i 'aşkıyı ikmâle tahammül edemem (s. 937)

Aşağıdaki beyitte Ali Emîrî gönlüne seslenerek ey gönül, senin aşk hikâyen dünyada destan olmuş, bu durumunu inkârdan başka fayda yok, der. Şair, herkesin işittiği bir aşk hikâyesi yerine aşkı gönülde saklayan bir âşık olmayı istemektedir:

Dâstân olmuş cihâna kıssa-i 'aşkın senin

Sûd yok ey dil sana inkârdan şimden girü (s. 988)

Şair, bu defa âşıkların gönlünü nadir eserlerin yer aldığı bir mecmuaya benzetir. Bu mecmuada pek çok aşk gazeli ve muhabbet vardır. Söz konusu beyit şöyledir:

Mecmû'a-i nâdîreye benzer dil-i 'uşşâk

Pek çok gazel-i 'aşk u muhabbet var içinde (s. 1001)

Ali Emîrî, samimi üslubu ve gülümseten kurgusuyla aşağıdaki beyitte aşkı gam defterine kayıt yazan bir defterdâra benzetir. Beyitte şair, Emîrî, bir

zaman biz de aşk defterdârı olduk, gam defterine pek çok hesap yazana âşina olmuşuz, der:

*Bir zamân olduk Emîrî biz de defter-dâr-ı ‘aşk
Olmuşuz gam defterinde çok hisâba âşinâ (s. 628)*

2.20. Devlet, Himmet, Gayret, Ahvâl

Kelime anlamı saâdet, tâlih, baht, mutluluk olan devlet, divan şiirinde çeşitli tamlamalar ile birlikte sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri de aşk kelimesi ile birlikte kullanılan “devlet-i aşk” tamlamasıdır. Âşık için aşk, bir devlettir/saâdettir. Aşağıdaki beyitte de görüldüğü üzere gözyaşı içinde kalan âşık, sevgiliye aşkının saadeti bana nasıl bir hâlet verdi ki gözyaşımı seyret, her damlası sanki parlak bir sırça inci tanesidir, der. Âşığın aşk derdiyle hemhâl olması onun için büyük bir mutluluk, sevinç kaynağıdır ki bu durumda âşık gözyaşları içindedir:

*Devlet-i ‘aşkın ne hâlet verdi seyr et giryeme
Sanki bir lü’lû-yi rengîn-şîşedir her katresi (s. 1032)*

Gayret, çabalama anlamlarına gelen himmet, tasavvufta manevi yardım, ihsan anlamına da gelmektedir. Âşıklar ma’şûktan daima himmet bekler, vuslat için yardım dilerler. Şair aşağıdaki beyitte aşkın kendisi bir himmet olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık sevgiliye, senin aşk himmetinle gökyüzünde yol katedip sevdiğime kavuştum, feleklerin üstünde itibar sancağımı diktim, der. Sevgiliye kavuşmanın yine aşkın himmetiyle olabileceği dile getirilir:

*Himmet-i ‘aşkınla oldum ‘arş-peymâ-yı visâl
Birc-ı eflâk üstüne dikdim livâ-yı şânımı (s. 1040)*

Başka bir beyitte şair, aşkı gayrete benzetir. Gayret bilindiği üzere içten gelerek çalışma, çabalama anlamına gelmektedir ki bu tamamen bir özveri ile çabalamadır. Bu beyitte de şair; ey gönül, aşk gayreti başına bir mahşer kopardı/büyük bir kalabalık oluşturdu, dost, yabancı/düşman senin için hep bir aradadır, der.

*Gayret-i ‘aşk ey gönül mahşer kopardı başına
Yâr ile ağıyâr şimdi hep berâberdir sana (s. 603)*

Ali Emîrî, aşkın hâllerini ben şimdi anlatamam âh, bir güzele âşık ol, o zaman anlatırım, der. Şair, aşkı ancak yaşayanların anlayabileceğini, aşka düşenin hâliinden ancak aşka düşen kişinin anlayabileceğini samimi bir üslupla dile getirir:

*Ahvâl-i ‘aşkı söyleyemem âh şimdi ben
Bir şûha ‘aşık ol o zamân söylerim sana (s. 610)*

2.21. Dil-bend, Dil-harâb

Ali Emîrî, aşağıdaki mahlas beytinde bir vefasız gönül alan sevgiliye gönül bağlayan aşk oldum, devasız derde düştüm, aldığım tedbirler kayboldu, der.

Emîrî bir vefâsız dilbere dil-bend-i 'aşk oldum

Devâsız derde düştüm çâre-i tedbîr nâ-peydâ (s. 559)

Bir sonraki beyitte ise şair, gönlü kırılmış aşkım ama kudret hazinesi bende, harap olan vicdanım bana bak ne cevherler verir, der. Bilindiği üzere divan şiirinde hazineler virânelerde gizlidir. Şair, gönlünü harabe olmuş bir virâneye benzeterek orada bir hazinenin varlığından bahsetmektedir. Viran olmuş bir gönlün hüznü nedeniyle gözlerden akıtılan gözyaşları cevherlere benzetilmektedir. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Dil-harâb-ı 'aşkım ammâ kenz-i kudret bendedir

Bak ne gevherler verir vicdân-ı vîrânım bana (s. 588)

2.22. Çâker, Esîr

Şair, bu beyitte kendini aşkın kölesi olarak görmekte ve bundan başka bir mesleğe/yola sahip olduğunu söylerler ise hata yaparlar, der. Beyit şöyle; fakirim, dertliyim, yüreği yaralıyım, aşkın kölesiyim; bana başka bir meslekte/yolda olduğumu derlerse yanlış söylerler.

Fakîrim derdmendim sîne-çâkim çâker-i 'aşkım

Bana bir başka meslek 'atfederlerse hatâ derler (s. 837)

Aşağıdaki beyitte ise şair, öyle merhametsiz/katı yürekli aşk esiri olduk ki âşğın feryâdını/iniltisini tekbirden fark etmez, der:

Öyle bir âhen-dilin olduk esîr-i 'aşkı kim

'Âşkın feryâdını fark eylemez tekbîrden (s. 958)

2.23. Ehl, Merd, Ârifân

Divan şiirinde aşk/gönül ehli, ma'sûk için her şeyi göze alan, aklı başında olmayan bir topluluk olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte şair; aşk ehli makama heves etmez, altın kafes bülbüle zindan olur, der. Şair, görüldüğü üzere ehl-i aşkın sosyal statüdeki makam ve mevkide gözünün olmadığını, aksine bu duruma düşen bir âşğın kendisine zindan olan altın kafesteki bülbüle benzediğini dile getirir:

Kayd-ı câha ehl-i 'aşk itmez heves

Bülbüle zindân olur altun kafes (s. 865)

Başka bir beyitte şair, sevgiliye seslenerek ey güzel sen ne âfet olmuşsun, aşk ehline felaket olmuşsun, der. Bilindiği üzere âfet, büyük bir felaket anlamına gelmekle birlikte aynı zamanda çok güzel kadın anlamında da

kullanılmaktadır. Şair bu kelimenin kullanımıyla tevriye sanatını yapmış olur. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Ey güzel sen ne âfet olmuşsun

Ehl-i 'aşka felâket olmuşsun (s. 902)

Diğer beyitte şair; aşk erine, sözüne sadık öyle bir sevgili gerekir ki nazlı bir gülüşünde verdiği bin sözü/sırrı gizlesin, kaybolsun, der.

Gerekdir merd-i 'aşka öyle bir yâr-ı kavî-peymân

Ola bir hande-i nâzında bin va'd-i nihân gâ'ib (s. 649)

Aşağıdaki beyitte ise Ali Emîrî, bülbül külhânda dinlenir mi diye soru sorarak aşk ârifleri huzur veren bahçeyi terk edemez der. Bilindiği üzere ârif, divan şiirinde ve tasavvufta Allah'ın sırlarına vâkıf kimse olarak algılanır. Şair de bu beyitte bâğ-ı safâ derken ma'şûkun bulunduğu yeri kastetmesi muhtemeldir. Beyit şöyledir:

Bâğ-ı safâyı terk edemez 'ârifân-ı 'aşk

Ârâm eder mi sâha-i külhanda 'andelîb (s. 690)

2.24. Dür, Ma'den-i Yektâ, Seng

Bilindiği üzere divan şiirinde değerli madenî taşlar, mecazlar ve teşbihler vasıtasıyla sevgilinin yüz güzelliğini, âşığın virâne gönlünü veya gözyaşlarını anlatmak için sıkça kullanılır. Aşağıdaki beyitte de Ali Emîrî, aşkı bir tür değerli taş olan dür yani inciye benzetir. Beyit şöyledir: Senin aşkının incilerini göz alıcı/parlak can hazinesi yaparım, resim gibi güzelliğini vicdanın tapınma yeri yaparım.

Dür-r-i 'aşkın revnak-ı gencîne-i cân eylerim

Levha-i hüsnün perestişgâh-ı vicdân eylerim (s. 929)

Şair, başka bir beyitte aşkı eşsiz bir madene benzetir. Beyitte şair, sonsuzluk madeninde başka cevher bulmuşum, büyüklük âleminde eşsiz bir maden olan aşk, diyerek aşkın azametine ve önemine dikkat çeker:

A'zamîyyet 'âleminde ma'den-i yektâ-yı 'aşk

Sermediyyet ma'deninde başka cevher bulmuşum (s. 225)

Ali Emîrî, aşağıdaki beyitte ise aşkı bir taşa ve kırılan aynayı ise harap olmuş kırık gönlüne benzetir. Beyit şöyledir: Aşk taşı ile kırılan aynaya döndüm, gönülde sevgililerin dertlerinin nakışları başka başkadır, der. Şair kırık gönül aynasında her sevgilinin farklı bir iz bıraktığını ifade eder:

Döndüm şikeste âyîneye seng-i 'aşk ile

Dilde nukûş-ı derd-i bütân başka başkadır (s. 830)

2.25. Tesîr, Esrâr, Sır, Ketm, Nühüfte, Hafî

Aşk; kimi zaman âşık ve ma'şûka tesir eden güçlü bir bağ, kimi zaman sırlı, gizli bir söz veya durum olabilmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, aşkın etkisiyle kendisine deryada yüzen balığı örnek alarak kendini ateşin derinliklerinde ilerleyen bir yüzücü olarak görmektedir:

Mâhî-i deryâ-yı feyz etmiş beni te'sîr-i 'aşk

Kendimi âteş derûnunda şinâver bulmuşum (s. 227)

Ali Emîrî, başka bir beyitte ise hakikat meclisinde tanıdıklarını bulduğunu bu nedenle de kendine âşina görmediği yabancıların aşk sırlarından uzak kalmak istediğini dile getirir:

Ba'd-ez-în bîgâne-i esrâr-ı 'aşk olsun ırağ

Ben hakikat meclisinde âşinâlar bulmuşum (s. 228)

Divan şiirinde aşk, sırlı bir hâl alır ve bu sırta ancak âşık olanlar vâkıf olur. Aşağıdaki beyitte bir mazmun olarak da kullanılan Şem' ü Pervâne mesnevisine şair, atıfta bulunmaktadır. İstirap içinde yanıp kül olan pervânedeki aşk sırrını anlayan şair, sevgiliye kavuşmanın ancak sevgilinin hüsnünde canını feda etmekle olabileceğini dile getirir:

Şem'-i hüsne cân fedâ etmektedir feyz-i visâl

Anladım bu sırr-ı 'aşkı sûziş-i pervânedeki (s. 963)

Şair bu beyitte ise aşkını gizlemeyi istemediğini, yaşam tarzı gereği yârini âlemde herkesin tanınmasını istediğini dile getirir. Bu beyit ile şair, divan şiirinin son döneminde kendini hissettiren üslup değişikliğine dikkat çeker. Bir dönem aşkın ve dolayısıyla sevgilinin gizliliği kabul görürken Ali Emîrî'nin de ifade ettiği üzere meşhur olan aşk ve sevgili makbul olur. Bu yönüyle şair, aşkını ve ma'şûkunu gizleyen pervâne yerine aşkını ilan eden bülbülü örnek alır. Söz konusu beyit ise şöyledir:

Ketm-i 'aşk etmek Emîrî olmamış 'âdet bana

Yârimi 'âlemde meşhûr isterim meşreb bu yâ (s. 644)

Aşağıda yer alan beyitlerde ise aşk tamlamasıyla kullanılan "nühüfte" ve "hafî" kelimelerini görmekteyiz. Bu kelimeler gizli, saklı manalarına gelir ki tamlama olarak gizli/saklı aşk, anlamında kullanılır. Birinci beyitte şair, öylesine gizli bir aşk ki canın feryat ve inlemelerine konu olur, der. İkinci beyitte ise şair, bir gizli aşk ki meleklerin gönlündeki övünç kaynağıdır, der. Her iki beyitte de şair, aşkın gizlenmesinin ne derece önemli olduğuna dikkat çeker:

Bir 'aşk-ı nühüftedir meğer kim

Feryâd u figân-ı câna bâ'is (s. 217)

Bir 'aşk-ı hafî ki zerresidir

Fahr-i dil-i kudsiyâna bâ'is (s. 217)

2.26. Şiddet, Hücûm

Aşağıdaki beyitte şair, aşkın şiddetini, zorluğunu anlatma adına “şiddet-i aşk” tamlamasını kullanır. Şair, aşk şiddetiyle gözünden çıkan yaşları aleve benzetererek bu alevin her damlasının ise ateş gibi parlak endişe verici bir avizeye dönüştüğünü ifade eder. Avizeyi bir gök cismi şeklinde düşünürsek gözyaşının her bir damlasının yıldıza veya alev topu olarak güneşe benzediğini anlamak muhtemeldir:

Şiddet-i 'aşkınla çeşmimden çıkan her şu'lenin

Âteşin âvîze-i endîşedir her katresi (s. 1034)

Ali Emîrî, bu beyitte ise âşık ve ma'şûku tanımlar. Sana azametli bir güzellik ile şahlara layık mükemmel bir sevgili derler, bana ise aşka saldıran divâne/çalgın bir âşık derler:

Şükûh-ı hüsn ile şâhâne bir dilber sana derler

Hücûm-ı 'aşk ile dîvâne bir 'âşık bana derler (s. 836)

2.27. Lisân, Zebân, Zemzeme, Güft ü Şinîd

Şair, kâinatta ilk yaratılanın aşk olduğunu samimi ve güzel bir üslupla dile getirir. Beyitte şair, ne sen ne ben ne gönül ne cân henüz meydana gelmeden/yaratılmadan aşk dili dedikodu yapar, konuşurdu, der:

Lisân-ı 'aşk ederdi güft ü gû tâ olmadan evvel

Ne sen peydâ ne ben peydâ ne dil peydâ ne cân peydâ (s. 560)

Aşağıdaki beyitte şair; Allah'ın sevgili kulları feryatla arzuladıklarını istemez, aşk dili ve feryat etme birbirinden farklıdır, der:

Hâl ehli tâlib-i emel olmaz figân ile

'Aşk-ı zebân meşk-i figân başka başkadır (s. 830)

Ali Emîrî, başka bir beyitte şairlerin aşk nağmeleriyle sevindiklerini, onların marifet gül bahçesinin öten bülbülleri olduklarını dile getirir:

Gülşen-i ma'rifetin bülbül-i gûyâlarıdır

Oldular zemzeme-i 'aşk ile hurrem şu'arâ (s. 568)

Diğer beyitte ise şair, sevgili kastedilerek aşk haberlerini düşmanın duymaması gerektiğini, müsait bir zaman ve yerde bu haberleri gizlice söyleyeceğini ifade eder:

Güft ü şinîd-i 'aşkı 'adû duymasın amân

Meclis müsâ'id olsa nihân söylerim sana (s. 609)

2.28. Nazar, Mu'cizât

Kelime anlamı olarak nazar, bakış, bakma ve olumsuz manada göz değmesi olarak bilinir. Tasavvufta ise nazar, feyz alma, lütuf ve keremle görme, müşşidin müridine manevi yolla bakışı gibi manalara gelir (Cebecioğlu, 2009, 467). Beyitte şair, gönül aşk bakışının şimşeği/parıltısını nasıl gizlesin, yâ Rab bir zerrede bir güneş gizlenir mi, diyerek ma'şûkun nazarını güneşe, kendi gönlünü ise zerreye benzetir:

Etsin nice dil pinhân berk-i nazar-ı 'aşkın

Bir zerrede bir Hurşîd pinhân ola mı yâ Rab (s. 657)

Başka bir beyitte ise şair, mümkün olamayacak bir durumu aşk mucizesine bağlamaktadır. Beyit şöyledir: Pamuđu ateşte gizleyen aşk mucizesini gör, dayanacak gücümü bırakmayan derdimi, gönlümde saklarım. Dertlerini her an alevlerle tutuşabilecek pamuğu benzeterek dertlerinin gizlemesini aşk mucizesiyle açıklar:

Penbeyi âteşde saklar mu'cizât-ı 'aşkı gör

Derd-i tâkat-sûzumu sîned e pinhân eylerim (s. 930)

2.29. Tarîk, Reh/Râh, Âdâb

Takip edilen yol, izlenen usul anlamına gelen tarîk, reh, râh; divan şiirinde sevgiliye giden yol manasında kullanılır. Tasavvufta ise gönül ehlinin Allah'a ulaşma yolu, izlediği usul veya tarîkat olarak anlaşılır. şair beyitte, aşk yolunu kolay sananlar gaflet etmişler, gönül ilk adımında susuz bir vadiye düşmüştür, diyerek aşk yolundaki sıkıntılara, zorluğuna işaret eder:

Tarîk-i 'aşkı âsân zann edenler gaflet etmişler

Gönül evvel kademde vâdî-yi bî-âba düşmüştür (s. 805)

Bir diğer beyitte ise şair, aşk yolunda seyahat eden asıl/gerçek âşığın kim olduğunu tanımlar. Beyitte şair, aşk yolunda seyahat eden asıl/gerçek âşık, ma'şûkun cemâlinin arzusuyla vücudu fani etmektir, der. Böylece âşık, fenâfillâh makamına erişir:

Âşık-ı hâs odur kim reh-i 'aşkında eder

Taleb-i şevk-i cemâlin ile ifnâ-yı vücûd (s. 761)

2.30. Hüsrev, İskender, Cemşîd, Şâh

Kelime anlamı olarak hüsrev, padişah manasında olup aynı zamanda meşhur "Hüsrev ü Şîrîn" mesnevisindeki erkek kahramanlardan birinin adıdır. Hüsrev, divan şiirinde çoğu zaman aşkın hükümdarı olarak algılanmış ve mecazlar, teşbihler bu minvalde kurgulanmıştır. Aşağıda yer alan beyte de bakılırsa aşk hükümdarı yine hüsrevdir:

Hüsrev-i 'aşkın iki cilve-i gaybiyesidir

Eyleyen kişver-i tahkîk u mecâzı teshîr (s. 346)

İskender ve Cemşîd, divan şiirine sıkça konu olan ve telmihlerde bulunulan şahsiyetlerdendir. İskender bilindiği üzere ölümsüzlük suyunu bulma yolunda karanlıklar ülkesine gidişi, Aristo ile diyalogları, ayna mazmunu ve büyük bir komutan olması nedeniyle şiirlerde yerini alır (Pala, 2004, 236-237). Cemşîd ise büyük bir hükümdar, Nevruz gününde tahta oturması, şarabı bulan kişinin o olmasının yanı sıra Cemşîd ü Hurşîd mesnevisinin erkek kahramanıdır (Pala, 2004, 86-88). Aşağıdaki şiirde ise bu şahsiyetler aşk tasavvuru bağlamında ele alınmıştır. Beyitte şair, bâde/şarabın her damlası rindi yani gönül ehlini kudret aynasında aşkın İskender'i ve Cemşîd'i olarak gösterir, der:

Gösterir her rindi bir İskender ü Cemşîd-i 'aşk

Bâde kim mir'ât-ı kudret-pîşedir her katresi (s. 1033)

Aşağıdaki beyitte ise şair, ayrılık gecesinde gam ateşi gönül için bin dağ yakmış, aşk şahım meclisimde gecelerken bin çerağ yakılması/olması çok mu, der. Bu beytin ikinci mısrasını başka şekilde de anlamak uygundur. Şöyle ki ayrılık gecesinde gam ateşi gönül için bin dağ yakmış, aşk şahıyım gece vakitleri meclisimde bin çerağın yakılması/olması çok mu?

Şâm-ı hecrinde dile bin dâğ yakmış nâr-ı gam

Şâh-ı 'aşkım geceler bezmimde çok mu bin çerâğ (s. 890)

Sonuç

Divan şiirinde aşk; âşık, ma'sûk ve rakip üçgeninde gelişen ve mecaz söylemlerle okurun zihninde somutlaştırılmaya, okura hissettirilmeye çalışılan evrensel bir duygudur. Klasik Türk şiirinde mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî formlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Mecazî/beşerî aşkta sevgilinin güzellik unsurları ve ona kavuşma arzusu sanatsal ifadelerle anlatılmaya çalışılırken hakikî/ilahî aşkta ise daha çok Allah rızasını kazanma ve ona ulaşma gayretini anlatma kaygısı vardır. Ayrıca fiziksel haz ve temastan ziyade aşkın ulvî boyutunu esas alan uzrî aşkın da beşerî aşk ile tasavvufî aşk arasında bir köprü olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmada, Osmanlı aydını Diyarbakirli Ali Emîrî'nin Divan'ı aşk bağlamında incelenmiştir. Ali Emîrî, geleneğe bağlı olmasının yanı sıra edebî söylem ve bağdaştırmalar açısından onun yeni arayışlar peşinde olduğu söylenebilir. Divanda klasik Türk şiirinde kullanılagelen mazmunlar, mecazlar ve benzetmeler yer aldığı gibi modern dünyanın da etkisiyle aşk, âşık, ma'sûk bağlamında sıra dışı imajlar, hayaller ve tasvirlerle de rastlanır. Şiirlerinde ulaşılamaz olan sevgili ile birlikte sıradan bir sevgili tipiyle de karşılaşmak muhtemeldir. Ayrıca nükteli söyleyişleri, samimi üslubu, aşka dair gülümseten yorumları dikkatlerden kaçmaz. Özellikle vatan, millet, ilim ve kitaba olan aşkını divanda her fırsatta dile getirir. Şiirlerinde sevginin bir üst derecesi olarak kitaba, ilme, vatana, millete olan aşkının yanı sıra klasik üslupta da benimsenen mecazî/beşerî ve hakikî/ilahî aşka yönelik tasavvurlar, mecazlar ve benzetmeler ele alınmıştır. İncelenen divanda, ayrıca beşerî aşk ile

tasavvufî aşk arasında bir vasıta durumunda olan uzrî aşka dair örnekler de tespit edilmiştir. Divanda aşka dair hususlar anlatılırken birtakım mecaz, tasavvur ve teşbihlere başvurulmasının yanı sıra tarihî ve dinî şahsiyetlere, yer isimlerine ve bir kısım eserlere de telmihlerde bulunulmuştur.

Mecazî, ilahî ve uzrî aşk formlarının çeşitli bağdaştırmalarla yer aldığı divanda aşkı tanımlama, anlatma adına kullanılan ve çoğu zaman “aşk” kelimesi ile tamlama hüviyetine sahip olan özel isim ve kelimelerden bazıları ise şunlardır: “vatan, millet, şehit, Cibrîl, Hz. Yûsuf, Hz. Muhammed, Hz. İbrahim Halîl, Mevlânâ, Kâbe, Kerbelâ, ravza-i lâhût, zemzem, selsebîl, âyet, namâz, âb, havz, bahr, deryâ, şerbet, âfitâb, şems, mihr, arş, cihân, kâ’inât, âlem, bâğ, gülşen, gülzâr, sahra, şehir/şehir, memleket, mahzen, lâne, âteş, nâr, süzân, şu’le, sûhte, bâde, câm, cür’a, mînâ, mest, bî-hûş, meyhâne, humhâne, meykede, meclis, ârâmgâh, hânkâh, tâ’atgâh, tabîb, bîmâr, şifâ, marîz, hasta, hastagân, derd, belâ, gam, mecrûh, zahm, cefâ, hâtır-şikest, bâzâr, tâcir, sûk, bendergâh, rûsûm, zencîr, halka, pençe, kitap, dâstân, nüsha, nâme, kıssa, gazel, defter-dâr, devlet, himmet, gayret, ahvâl, dil-bend, dil-harâb, çâker, esîr, ehl, merd, ârifân, dür, ma’den-i yektâ, seng, tesîr, esrâr, sır, ketm, nühüfte, hafî, şiddet, hücûm, lisân, zebân, zemzeme, güft ü şinîd, nazar, mu’cizât, tarîk, reh/râh, âdâb, Hüsrev, İskender, Cemşîd, şâh.”

Kaynakça

- Akalın, Haluk vd. *Tükçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Ali Emîrî. *Cevâhirü'l-Mülûk*. hzl. İdris Kadioğlu, Halil Çeçen ve Ramazan Sarıçiçek. Diyarbakır: Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2013.
- Ali Emîrî. *Hakikat Çiçekleri - Ezhâr-ı Hakikat*. hzl. Abdülkadir Demir. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.
- Ali Emîrî. *Hakikat Çiçekleri*. hzl. İbrahim Coşkun, İstanbul: Beyan Yayınları, 2017a.
- Ali Emîrî. *Levâmi’u'l-Hamidiyye*. hzl. Hasan Doğan. Diyarbakır: Buhara Yayınları, 2017.
- Ali Emîrî. *Mir’atü'l-Fevâ'id fî Terâcimi Meşâhîri Âmid*. hzl. Günay Kut, Mesud Ögmen ve Abdullah Demir. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014a.
- Ali Emîrî. *Osmanlı Vilâyât-ı Şarkıyyesi*. hzl. Abdulkadir Yuvalı ve Ahmet Halaçoğlu. İstanbul: BKY Yayınları, 2015.
- Ali Emîrî. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. hzl. İdris Kadioğlu. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2014.
- Ali Emîrî. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. İstanbul: Matbaa-yı Âmidî, 1328/1910.
- Ali Emîrî. *Vesâiku'l-Âsâr*. İstanbul: Evkâf-ı İslamiyye Matbaası, 1341/1922.
- Ali Emîrî. *Yemen Hâtırâtı*. hzl. Yusuf Turan Günaydın. Ankara: Hece Yayınları, 2007a.

- Altuntaş, Halil – Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Arı, Ramazan. “Klasik Türk Şiiri Gazel Geleneğinde Duygularla İlişkisi İtibariyle Aşk -Fuzûlî Örneği”. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 20 (2018), 71-100.
- Armutlu, Sadık. *Gazel Felsefesi, Gazelde Beşerî Aşkın Kaynaklarını Aramak (Hadarîlik-Uzrîlik)*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2020.
- Arslan, Mustafa Uğurlu. “Ali Emîrî Efendi Dîvânı’nda Kitap ve Şairin ‘Kitâb’ Redifli Üç Gazeli”. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature], Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı 2/5* (2016), 272-285.
- Arslan, Mustafa Uğurlu. “Bir Nâşir Olarak Ali Emîrî Efendi ve Gazete Kasîdesi”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)* 8/17 (2016a), 1-14.
- Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*. İstanbul: DBY Yayınları, 2023.
- Aydemir, Yaşar. “Klasik Şiirimizde Aşk ve Sadâkat”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 48-62.
- Ayverdi, İlhan vd. *Kubbealtı Lugatı Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: MAS Matbaacılık A.Ş., 2011.
- Babacan, İsrail. “Şeyh Gâlib’in Gazellerinde Vâsûht” *Tarzı Aşkın İzleri*. *Türklük Bilimi Araştırmaları Journal of Turkology Research* 15/28 (2010), 57-68.
- Batıslam, Hanife Dilek. “Divan Şiirinde Âşık, Sevgili, Rakip Üçlüsü ve Ölüm”. *Folklor/Edebiyat Dergisi* 9-2 (34, 2003/2), 186-199.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2009.
- Çelik, Kemal. *Bir Kitap Dostu Ali Emîrî Efendi*. Ankara: Mor Yayınları, 2007.
- Çeltik, Halil. “Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 135-145.
- Değer, Mete Bülent. “Klasik Türk Şiirinde Âşığın Sevgili İle Vuslatı”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/101(2020), 115-134.
- Eflatun, *Phaidros*. çev. Hamdi Akverdi. İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.
- Ekici, Hasan. “Nev’î Divanı’nda Aşk Üzerine Teşbihler”. *Külliyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 1 (2017), 21-36.

- Gönel, Hüseyin. “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 208-222.
- İspir, Meheddin. “Bâkî Dîvânı’nda Âşık İle İlgili Bazı Anlam Unsurları”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 282-290.
- Kadıoğlu, İdris. “Hayatını Milletine Adayan Şark Bilgini Ali Emîrî ve Cevâhirü’l Mülûk’u”. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBARD), Prof. Dr. Hüseyi Hatemi’ye Armağan* 3/6 (2005), 557-580.
- Kadıoğlu, İdris. *Osmanlı Hânedânı Hayrânı Ali Emîrî Efendi: Otobiyografi, Cevâhirü’l-Mülûk Mukaddimesi*. Malatya: Öz Serhat Yayıncılık, 2008.
- Kaya, Bülent. “Klasik Türk Şiirinde Gelenek Çizgisi Dışında Âşık ve Sevgilinin Yeri”. *Turkish Studies - Language* 16/3 (2021), 1937-1957.
- Kazan, Şevkiye. “Şeyhülislam Yahya Divanında “Aşk”ın Anlam Çerçevesi”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 336-367.
- Koç Keskin, Neslihan. “Maşûk, Âşık ve Rakip Arasındaki Hiyerarşik İlişkiler”. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 5/3 (2010), 400-420.
- Kola, Fatma. “Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (Xvi. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)”. *Journal of Turkish Language and Literature* 2/2 (2016), 67-94.
- Kutluer, İlhan. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (11 Haziran 2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#2-felsefe>
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Zemzem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (28 Haziran 2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemzem>
- Okcu, Naci. *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Türkiye diynet Vakfı Yayınları, 2011.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2004.
- Parlatır, İsmail. *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi, 2014.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi. *Tasavvuf Sözlüğü Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil*. çev. İhsan Kara. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- Şimşek, Selami. *Tasavvuf Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017.
- Tanyıldız, Ahmet. “Akrabalık Yönüyle Diyarbakırlı Dîvân Şairleri”. *Alî Emîrî Hatırasına Uluslararası Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*. 401-410. Diyarbakır: 2014.
- Tevfikoğlu, Muhtar. *Alî Emîrî Efendi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.

- Uludağ, Süleyman. “Aşk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (11 Haziran 2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/ask#1>
- Uludağ, Süleyman. “Muhabbet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (25 Haziran 2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet#1>
- Uzun, Mustafa İsmet “Kerbela”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim (27 Haziran 2024). <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerbela#3-turk-edebiyatinda-kerbela>
- Yazar, Sadık – Arslan, Mustafa Uğurlu. *Ali Emîrî Dîvânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.